

SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA'NIN TARİH-İ ÂLEM'İNİN (1876) İKİ BÖLÜMÜ ÜZERİNDEN ESKİÇAĞ TARİH YAZIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF ANCIENT HISTORY WRITING THROUGH TWO SECTIONS OF SÜLEYMAN HÜSNÜ PASHA'S TARİH-İ ÂLEM (1876)

Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ *

Döndü ÇAVDAR **

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
haticegul@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6936-4767
Konya / TÜRKİYE

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

donducavdar80@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9408-9437
Konya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Süleyman Hüsnü Paşa, Tarih-i Âlem,
Umumi Tarih, Anadolu, Eskiçağ Tarihi

Keywords

Süleyman Hüsnü Paşa, Tarih-i Âlem,
General History, Asia Minor, Ancient
History

Başvuru/Submitted: 19/03/2022

Kabul/Accepted: 23/05/2022

Öz

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birtakım reformlar gerçekleştirilmiştir, doğal olarak bunlar eğitim alanına da yansımıştır. Örneğin tarih anlayışındaki değişim, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih eğitimi alanında meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu bağlamda Umumi Tarih dersi orta ve yüksek eğitim kurumlarının müfredatına konulmuştur. İçeriği ise sadece İslam ve Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmayıp, farklı coğrafyaların ve milletlerin tarihlerini de ele almaya başlayan bir dünya tarihi formatına bürünmüştür. Bu dönemde yeni müfredata uygun ders kitapları hazırlanmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de askeri liselerin ikinci sınıfında okutulmak üzere Süleyman Hüsnü Paşa tarafından hazırlanan Tarih-i Âlem'dir. 1876 yılında yayımlanan kitap, Osmanlı Devleti'nde telif edilen ilk umumi tarih ders kitapları arasında yer almaktadır. Eser, sadece Eskiçağ tarihiyle ilgilidir. Tarih-i Âlem'de eski ile yeni metotlar, geleneksel ile modern tarih anlayışı ve anlatılar, Doğulu ve Batılı kaynaklar ve tarihsel yaklaşımlar harmanlanmıştır. Bu çalışmayla Tarih-i Âlem'in içeriği, formatı ve metodu analiz edilecek, yöntemde ve konu içeriği seçiminde neden bir standardın uygulan(a)madığı irdelenecektir. Bu amaçla farklı tarih yazımı geleneklerinin bulunduğu iki bölüm örnek olarak seçilmiştir. Bunlardan biri geleneksel tarih ve kutsal tarih anlayışının temsil edildiği Ezmine-i Evveliyeye bölümü, diğeri ise modern tarih anlayışına daha yakın olan Ezmine-i Esâtiriye bölümünden Asya-yı Suğra kısmıdır. Her iki bölümün günümüz harflerine aktarımı eklerde verilmiştir.

Abstract

Some reforms were carried out in the Ottoman Empire in the 19th century, and naturally these reforms had impacts in the field of education. For example, the change in the understanding of history began to bear fruit in the field of history education after the second half of the 19th century. In this context, a course entitled General History was included in the curriculum of secondary and higher education institutions. The content of this course was not only limited to the history of Islam and the Ottoman Empire, but also took the form of a world history that undertook to deal with the histories of different geographies and nations. In this period, textbooks began to be

prepared in accordance with the new curriculum. One of them is *Tarih-i Âlem* (History of the World), which was prepared by Süleyman Hüsnü Paşa to be taught in the second year of military high schools. Published in 1876, the book is among the first general history textbooks written in the Ottoman Empire. The content of the book is restricted only to ancient history. Old and new methods, traditional and modern understanding of history and narratives, Eastern and Western sources and historical approaches are all blended in the *History of the World*. In this study, the content, format and method of *Tarih-i Âlem* will be analysed, and it will be examined why a standard was not (or could not be) applied in the method and in the selection of the subject and content. For this purpose, two sections with different traditions of historiography were chosen as examples. One of them is the *Ezmine-i Evveliye* section, where understandings of traditional history and sacred history is represented, and the other is the *Asya-yı Suğra* section from the chapter entitled *Ezmine-i Esâtiriye*, which is closer to the modern understanding of history. The transliteration of both parts in the Latin alphabet is given in the appendices section.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1300'lerin başlangıcından 1922 tarihine kadar altı asrı aşkın bir süre varlığını devam ettirmiş büyük bir devletti. 15-16. asırlarda dünyanın en güçlü devleti olarak zirveyi de gören Osmanlı Devleti'nin 16. asrın son çeyreğinden itibaren duraklamaya başladığı, çağa ayak uyduramadığı görülmektedir. 1839 tarihinde okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu namıdiğer Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde önemli kırılma noktalarından biridir. Bu tarihten itibaren devleti yıkılmaktan kurtarmak, çağa ayak uydurabilmek için, Doğu medeniyet dairesinin yanı sıra, Batı medeniyet dairesine girilmeye başlanmış; bürokrasinin modernist dünya görüşü Tanzimat boyunca Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Bu değişim devlet teşkilatının ve sosyal hayatın her köşesine yansımıştır. Tanzimat'tan önce neredeyse beş asır değişmeden devam eden klasik ya da geleneksel eğitim sisteminde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı'da tarih anlayışı, tarih eğitim-öğretimi ve dolayısıyla da tarih ders kitapları -yabancı dil bilen kişilerin de artmasıyla- Avrupa'da meydana gelen değişimden etkilenmiştir.

Bu makalede Süleyman Hüsnü Paşa'nın askeri liselerde okutulmak üzere telif ettiği Eskiçağ diğeri bir ifadeyle Tarih-i Kadîm dünya tarihiyle ilgili *Tarih-i Âlem* adlı eserinin içeriği, formatı ve metodu analiz edilecektir. Aynı zamanda eserin kaleme alınış yöntemi ve içerik seçiminde bir standardın uygulanıp uygulanmadığı incelenecektir. Bu amaçla farklı tarih yazımı geleneklerinin bulunduğu iki bölüm örnek olarak seçilmiştir. Bunlardan biri geleneksel tarih ve kutsal tarih anlayışının temsil edildiği Ezmine-i Evveliyeye bölümü, diğeri ise modern tarih anlayışına daha yakın olan Ezmine-i Esâtiriye bölümünden Asya-yı Suğra kısmıdır. Eklerde de bu bölümlerin günümüz harflerine aktarılmış hâlleri verilecektir. Söz konusu iki bölümün analizlerine geçmeden, Osmanlı Dönemi'nde yazılmış olan umumi tarihlerin tarihçesi, eserler hakkında temel bilgilere yoğunlaşarak verilecektir.

UMUMİ TARİHLERİN TARİHÇESİ¹

Umumi tarih ya da *genel tarih*, Osmanlı Türkçesinde daha çok Farsça tamlama hâlinde *tarih-i umumi* olarak geçmektedir. Dünya'nın yaratılışından veya Hz. Âdem'den (hilkatten olarak da anılır) itibaren mevcut milletlerin, devletlerin tarihini konu alan eserlerdir. Bu yönüyle *dünya tarihi*, *insanlık tarihi*, *evrensel tarih* olarak da adlandırılmaktadır. Eskiçağ'dan beri Doğu'da ve Batı'da kendi inanç, kültür ve düşünceleri kapsamında çeşitli umumi tarihler yazılmıştır. Dünyada ilk modern umumi tarih ise 14. yüzyıl başlarında yazılan iki ciltlik *Câmiü't-Tevarih*'tir. İki ciltlik eserin ilk cildi İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine, ikinci cildi ise Olcaytu Han'ın isteği üzerine Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî başkanlığında bir heyet tarafından yazılmıştır (Akçura, 1936, s. 590; Şeşen, 1993, s. 132-133). İkinci cilt *Tarih-i Âlem* adında 1317 yılında tamamlanan bir umumi tarihtir. İki cilde birden *Camiü't-Tevarih* denir (Günaltay, 1937, s. 169).

Osmanlılar İslam dünyasındaki kendisinden önceki mevcut Arap, Fars ve Türk tarih yazımından etkilenmişlerdir. Tanzimat'tan önce özellikle Arap geleneğinin

¹ Bu bölüm Dr. Döndü Çavdar tarafından yazılmıştır.

baskın olduğu umumi tarihler yazmışlardır. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla Batı tarzı tarih yazma geleneği Osmanlıları derinden etkilemiş, Doğu ve Batı kaynakları kullanılarak yeni tarzda tarih-i umumi ders kitapları yazılmaya başlamıştır. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde *Tarih-i Âlem'e* kadar yazılmış dünya tarihleri hakkında bilgi verilecektir.

Tanzimat'tan Önce Umumi Tarihler

Tanzimat'tan önce Osmanlı umumi tarihleri, daha çok geleneksel İslam tarih yazıcılığına uygun olarak Arapça, Türkçe veya Farsça telif edilmiş ya da tercüme edilerek Türkçeye kazandırılmış eserlerdir. Umumi tarihlerin genelde giriş bölümlerinde tarih ilmi, faydası, tarihçinin uyması gereken kurallar/tarihte usul, tarihin devlet adamları için önemi konularına değinilmiştir. Sonra kâinatın yaratılışı, kısaca peygamberler tarihi, ümmetçi tarih anlayışı çerçevesinde İslam dininin ortaya çıkışı ve gelişimi, Müslüman devletlerin ve hanedanların tarihi çerçevesinde olaylar nakledilmiştir. Bu bağlamda Hz. Muhammed ve İslamiyet'in doğuşu, İslam devletleri ve hanedanları, Türk-İslam devletlerine yer verildikten sonra Osmanlı tarihine geçilmiş, ardından yazarın yaşadığı döneme kadar tarihi olaylar yazılmıştır. Yine genellikle Osmanlı Devleti'yle teması olan Avrupa devletlerinin genel tarihi de bu eserlerde çok açık olmadan özetlenerek verilmiş; çoğu kere de Avrupa devletleri ve milletleri tarihi ihmal edilmiştir (Akçura 1936, s. 591-592).

15. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarih kitapları yazılmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nde ilk umumi tarih kitabı Şükrullah'ın 1456-1459 tarihleri arasında Bursa'da Farsça yazdığı, Sadrazam Mahmud Paşa'ya sunduğu ve olayları yaratılıştan başlattığı 13 bölümden oluşan *Behcetü't-Tevârih* adlı eseri sayılabilir. Eserin ilk sekiz bölümünde kâinatın ve Hz. Âdem'in yaratılışından; Çin, Türk, Rum, Hint, Habeş gibi kavimlerden; Hz. Peygamber'in nesebi, doğumu, hayatı, aşere-i mübeşşere, sahâbîler, mezhep imamları, tanınmış âlimler ve şeyhlerden bahsedilmektedir. Devamında meşhur Yunan filozofları, bazı din büyükleri; 11. bölümde İran şahları, gayrimüslim hükümdarlar ve İslâm hükümdarları; 12. bölümde Emevî, Abbâsî, Alevî hânedanları ve Selçuklular; son bölümdeyse Osmanlı tarihi anlatılmaktadır. Eser Mustafa Farisî tarafından M.1530-1531'de *Mahbûbu Kulûbi'l-Ârifin* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Demiroğlu, 1992, s. 349; Nakıp, 2006, s. 46; Özcan, 2013, s. 273).

İkinci umumi tarih kitabıysa Enveri'nin 1465'te bitirdiği *Düstûrnâme* adlı eseridir. 3730 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki eser Sadrazam Mahmud Paşa'ya sunulmuştur. Eser bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde eserin Mahmud Paşa'ya ithafı ve fihrist/içindekiler kısmı yer almaktadır. Birinci bölüm on yedi kısma ayrılmıştır. Bu bölüm Beyzâvî'nin Farsça yazdığı *Nizâmü't-Tevârih*'inin nazma çevrilmiş bir tercümesidir (*Nizâmü't-Tevârih*'in içeriği ve Türkçeye tercümeleri için bk. Başar, 1994, s. 267-280). Burada Hz. Âdem'den itibaren peygamberler, Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler, Sasaniler, Hz. Muhammed, Hulefa-yı Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Deylemler, Kuhistan Melikleri yani İsmaililer, Selçuklular, Salgurlular, Harizmşahlar ve Moğollardan bahsedilmektedir. İkinci bölümde gayet uzun olan 18. kısım yer almakta ve Aydınoğulları Beyliği'nin tarihini içermektedir. Üçüncü bölümdeki son dört

kısımdaysa Fâtih Sultan Mehmed devrine kadarki Osmanlı tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca hamisi Mahmud Paşa'nın seferleri ve methiyesi yer almaktadır. 1390'dan sonraki olayları bir tarihî takvime dayandırdığından seleflerinden farklı olarak bu tarihten itibaren verdiği bilgiler daha güvenilirdir (Özcan, 1994, s. 49; Nakıp, 2006, s. 46).

Neşri'nin (ö.1520?) *Kitab-ı Cühannüma* adlı umumi tarihi de vardır. Ancak altı bölümlük eserin sadece altıncı bölümü günümüze ulaşmıştır (Özcan, 2007, s. 20-22). Türkçe yazılan ilk dünya tarihi olduğu için, kendisinden sonra yazılan umumi tarihleri büyük ölçüde etkilemiştir (Öztürk, 2002, s. 258).

Diğer bir umumi tarih kitabıysa, Matrakçı Nasuh'un (ö.1564) Kanuni zamanında (1520-1566) yazdığı *Mecmau't-Tevarih* adlı eseridir. Bu eserin baş kısmı Taberi'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk* adlı umumi tarihinin tercümesidir. Matrakçı bu esere ilaveler ve ekler yaparak 1551 yılına kadar getirmiştir. Eserin I. cildi yaratılıştan Hz. Süleyman'ın ölümüne kadar olan olayları, II. cildi efsanevi İran kralı Keykubad'ın hükümdarlığından Sasani hükümdarı Nuşirevan devri olaylarına kadar ve III. cildi Hz. Muhammed'in doğumundan Ertuğrul Gazi'ye kadarki olayları anlatır. III. ciltte Abbasiler dönemi tarihi, kısaca Türklerin kökeni, Gazneliler, Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılar yer almaktadır. Kitap, hamisi Rüstem Paşa'ya atfen bazen *Rüstem Paşa Tarihi* olarak da anılmaktadır. H. G. Yurdaydın, eserin IV. cildi olarak kabul edilebilecek müstakil bir nüshanın olmadığını, ancak Matrakçı Nasuh'un monografi tarzında hazırladığı *Tarih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim, Mecmu-ı Menâzil, Fetihname-i Karaboğdan, Tarih-i Feth-i Şikloş, Süleymanname* gibi eserlerinin mevcudiyetinden dolayı dördüncü cildin parça parça yazılmış olabileceğini ifade etmektedir (2003, s. 144-145).

Ramazanzâde Mehmed Çelebi'nin (ö.1571) yazdığı ve *Tarih-i Nişancı* adıyla meşhur eseri muhtasar bir umumi tarihtir. Eserin asıl adı *Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkib-ı Âl-i Osmân*'dır. Dört bölümden oluşan eserinin birinci bölümü Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberleri, ikinci bölümü Asr-ı Saadet, Hulefa-yı Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Eyyûbiler, Memlûkler, Çerkez devleti dönemi olayları anlatılmaktadır. Eserin ilk iki bölümü daha çok İbn İyâs ve İbn Şahne'nin tarihlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Kitabın üçüncü kısmında Osmanlı tarihi, özellikle de Kanuni Sultan Süleyman dönemi anlatılmaktadır. Son bölümündeyse kistrâ, firavun, Batlamyus, Konstantin, Keykubad, Nemrud, hakan, kaan gibi sultanların elkablarından Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler, Sâsânîler, Batlamyuslar, Yunanlılar ve Roma imparatorlarından söz edilmektedir. El kitabı niteliğinde yazılan eser, çok popüler olmuş, günümüze pek çok nüshası gelmiştir (Özcan, 2003, s. 449-450; Özdemir-Aydın, 2019, s. 121).

Muslihiddin Lârî'nin Farsça yazdığı ve II. Selim'e takdim ettiği ve 1566 tarihine kadar olayları getirdiği *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr*'ı da bir umumi tarihtir (Özcan, 2013, s.276). Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın isteği üzerine eser Hoca Sadeddin tarafından gözden geçirilerek genişletilmiş, dokuz bölümü Türkçeye çevrilmiştir (Kılıç, 2003, s. 103).

Cenâbî Mustafa Efendi'nin 1587'de tamamlayarak III. Murad'a ithaf ettiği, kendisinden sonra gelen Osmanlı tarihçilerinin başvuru kaynağı olan, Arapça yazdığı umumi tarihi, *Cenâbî Tarihi* olarak meşhur olan *el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir'* dir. Eser, mukaddime ve 82 İslâm devletinin ayrı ayrı ele alındığı bölümlerden meydana gelmiştir. Eserin başlıca bölümleri şunlardır: “peygamberler tarihi, İslâm öncesi devletler ve kavimler, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devri, Şam ve Endülüs Emevîleri, Abbâsîler, İdrîsîler, Ağlebîler, Muvahhidler, Tolunoğulları, Fâtımîler, Eyyûbîler, Tâhirîler, Saffârîler, Gazneliler, Büveyhîler, Selçuklular, Karamanoğulları, Osmanlılar, Hârizmşahlar, Çobanoğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular vb.”. Cenâbî Efendi klasik Arap tarihçilik geleneğine uygun olarak hazırladığı eserin tamamını yine kendisi Türkçeye tercüme etmiştir (Canatar, 1993, s. 352-353).

Gelibolulu Mustafa Âli'nin (ö. 1600) muhtemelen 1592-1600 tarihleri arasında yazdığı *Künhü'l-Ahbâr* isimli eseri bir umumi tarihtir. Diğerlerinden farkı hiçbir hükümdar ya da devlet adamı tarafından ısmarlanmamış olmasıdır. Tarihi bir ilim dalı olarak değerlendirmiş, yazılarını da siyaset amacı gütmeyen tarih alanına katkı yapmak için yazmıştır. Yaklaşık 1000 sayfalık eser mukaddime ve dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Hz. Âdem'den Hz. Yusuf'a kadar olan peygamberler ve hanedanlar tarihi; ikinci bölüm Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e kadar olan peygamberler tarihi ile ilk sahabelerin ve 7. yüzyılın önemli şahsiyetlerinin biyografilerini, on iki imamın hayatını, İran ve Ptolemaios hanedanları tarihi; üçüncü bölüm Emevi ve Abbasiler dâhil pek çok Müslüman hanedanının tarihi; dördüncü bölüm başlangıçtan 1596 Eğri seferine kadar olan Osmanlı tarihini içine almaktadır. Son bölümde ayrıca devlet adamları, âlim ve şairlere ait uzun biyografiler, Osmanlıların aslı, etnolojileri ve idarecilerinin durumlarına da yer verilmiştir (Schmidt, 2002, s. 555, 556; Nakıp, 2006, s. 47).

Tanzimat'tan önceki diğer bir umumi tarih de Kâtip Çelebi'nin 1642'de Arapça telif ettiği *Fezleketü't-Tevârih* adlı eseridir. Eserin esas adı *Fezleketü Akvâli'l-Ahyar fî İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr'* dir. Eser bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimedden oluşmaktadır. Dört kısma ayrılan mukaddimenin ilk kısmı içindekiler, ikinci kısmı tarih ilminin manası, konusu ve faydası, üçüncü kısmı bu konuda yazılmış 1300 kitabın alfabetik olarak isimleri, dördüncü kısmı tarihte usulle alakalıdır. Eserin birinci bölümünde yaratılış, peygamberler, Hulefa-yı Raşidin dönemi, İslamiyet'ten önceki hükümdarlar, İslamiyet'le birlikte kronolojik olarak ortaya çıkan hükümdarlar, zorbalı, hariciler ve yalancı peygamberler anlatılmıştır. İkinci bölümde yeryüzü ve iklimler; mil, fersah gibi ölçü birimleri; çeşitli kavimler, Arap kabileleri; “isim, lakap, künye, nesep ve vefâyât (nekroloji) kuralları”; daha önce isimleri verilen şehirlerde yaşayan önemli kişiler; üçüncü bölümde zaman dilimleri, Türkî, Kibtî, Rumî tarihler; Farsi ve Celâlî takvimleri, Hicret'ten eserin telif edildiği 1641 tarihine kadar geçen olaylar ele alınmıştır. IV. Mehmed'e kadar padişahlar, veziriazamlar, şeyhülislam, kazaskerler, İstanbul kadıları, diğer vezirler, beylerbeyiler gibi devlet ricalinin listesi verilmiştir (Özcan, 1995a, 542-543). Kâtip Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih* adlı eseri de Hz. Âdem'den 1648'e kadar gelen olaylar anlatılmıştır (Gökyay, 2002, s. 38).

Bosnalı Koca Hüseyin, hem IV. Murad'ın emriyle Ahmed b. Yusuf el-Karamânî'nin *Ahbârü'd-Düvel* adlı umumi tarihini Arapçadan Türkçeye tercüme etmiş, hem de *Bedâyi'l-Vekayi* adlı umumi tarihini telif etmiştir. İki ciltlik eserin ilk cildi Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadarki olaylar, Peygamberin doğumundan Hicret'e kadarki İslâm tarihi, Hicret'ten vefatına kadar Asr-ı Saadet dönemi, Hulefa-yı Raşidin, 12 İmam, Emeviler, Abbasiler, Fatımiler; Abbasiler döneminde Horasan, Maverâünnehr, İran ve Azerbaycan vb. yerlerde hüküm süren hanedanlar; Mısır, Şam ve diğer İslam ülkelerindeki devletler, Cengiz Han ve kızıllardan söz etmiştir. İkinci cildinde ise Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim devrinin sonuna kadar gelinmiştir (Özcan, 2002, s. 130-131).

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin IV. Mehmed'e sunduğu *Ravzatü'l-Ebrari'l-Mübîn bi-Vekayii Selefii Maziyye ve'l-Ahbâr* isimli umumi tarihi Hz. Âdem'den 1648 yılına kadar geçen olayları ele almaktadır (Kaya, 2001, s. 382).

Müneccimbaşı Ahmed Dede de Arapça yazdığı iki ciltlik *Cami'ü'd-Düvel* adlı umumi tarihiyle meşhurdur. Yazılışından yaklaşık 30 yıl sonra Lale Devri'nde oluşturulan Tercüme Heyeti vasıtasıyla Türkçeye -gereksiz olduğu düşünüldüğünden genel tarih kısmı kısaltılarak- tercüme edilmiştir. Türkçeye *Saha'ifü'l-Ahbâr fi Vekayii'l-a'sar* adıyla üç cilt olarak çevrilmiştir (İpşirli, 1987, s.37). Bu esere İslami genel dünya tarihi yazmanın temsilcisi de denebilir. Eser yaratılıştan 1670 tarihine kadar olan olayları içermektedir. Ayrıca eser tarih yazım üslubunda da diğer tarihçilere göre daha ileridir, nakilcilikten ziyade tenkitçi tarzda yazılmıştır. Girişte zaman kavramı, tarih ilmi, tarihçiden ve meşhur tarihçilerden bahsedilmektedir. Eserinin önemi çoğu kitapta yer almayan hanedanlar ve kısa ömürlü irili-ufaklı kabilelerin tarihini kapsamaktadır. Eserinin içeriğinde şu konulara yer verilmiştir: "Hz. İsa'dan sonra ve İslâm'dan önce Arabistan'da yaşayan Tasm, Cedîs kabileleri ve Sebe Devleti'yle Hicaz bölgesi", "Kureyş kabilesinin aslı ve Mekke tarihinin ardından Hz. Muhammed'in doğumundan başlamak üzere onun Mekke dönemindeki hayatı", Hz. Peygamber'in şemâili, ashâbı ve zevceleri ve "İslâm'ın yayıldığı bölgelerin eski tarihi". 1868 M. /1285 H. yılında Matbaa-i Amire'de üç cilt hâlinde basılmış olan eserin (Kayaoğlu, 1998, s. 33), konu başlıklarında kronolojik bir düzenin takip edilmediği görülmektedir. A. Ağırakça bu durumu şöyle özetlemiştir; "Eserin tertibi karışık olup kronolojik sıra takip edilmez. Nitekim ilk ciltte dört halife devrinin ardından Yunanlılar, Amâlîka, Kıptîler, Hindular, Türk ve Tatarlar, Türkmen kabileleri, Çinliler, Bulgarlar, Ruslar ve Gürcüler'den bahsedilir. Oradan Batı'ya geçilerek Franklar, İngilizler, İspanyollar, bu arada Karadeniz, Akdeniz, Hint Okyanusu, Adriyatik denizi hakkında bilgi verilir. Sâsânîler ve Mezopotamya'da eski Arap kabilelerinden sonra tekrar Batı dünyasına geçilerek Romalılar, Almanlar ve İspanyollar anlatılır. Selçuklular'a I. ciltte, Anadolu beyliklerine II. ciltte yer verilir. Eserin son kısmını teşkil eden Osmanlı Devleti tarihi ve özellikle müellifin kendi devri olan IV. Mehmed dönemi için yazılanlar oldukça önemlidir." (Ağırakça, 2006: 5-6).

Lale Devrinde oluşturulan Tercüme Heyeti'ne aynı zamanda İmam Ayni'ye ait *İkdü'l-Cümân fi Tarih-i Ehli'z-Zaman* adlı yaratılıştan 1446 yılına kadar olan olayları anlatan 24 ciltlik Arapça eserin tercüme edilmesi görevi de verilmiştir. Eser yaklaşık 30 kişiden oluşan bir heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yine Fars tarihçi Gıyaseddin

Handmir'in yazdığı üç ciltlik *Habibü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer* adlı Farsça genel dünya tarihi de sekiz kişiden oluşan heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Kayaoğlu, 1998, s. 37-41).

Şemdanizade Süleyman Efendi'nin *Mür'i't-Tevârih'i* de yaratılıştan 1777 yılına kadar geçen olayları anlatır. Eserde Kâtip Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih* adlı eseri temel olarak genişletilmiş ve yazar kendi zamanına kadar olayları getirmiştir (DİA, 2010, s. 502).

Geleneksel umumi tarih yazımının son örneklerinden biri de, 1834'te tamamlanan çok orijinalliği olmayan Ferâizîzâde Mehmed Said'in iki cilt olarak yazdığı ve II. Mahmud'a sunduğu *Gülşen-i Maârif*'tir. Eserde kâinatın yaratılışından 1774 tarihine kadar gelen olaylar anlatılmıştır (Özcan, 1995b, s. 367).

Adı geçen kitaplar arasında dönemi en iyi temsil edebilecek kitap Münecimbaşı Ahmed Dede'nin yazdığı *Camiü'd-Düvel'* dir.

Tanzimat'tan Sonra Umumi Tarihler

Tanzimat'tan sonra Osmanlı devlet adamlarının hayata bakış açısı değişmiş, Avrupa mekteplerinin müfredat programları incelenmiş ve Avrupai tarzda kurulan okullar için müfredat programları hazırlanmıştır. Böylece tarih-i umumi dersi yeni tarz eğitim veren sivil ve askeri okulların (ortaokul, lise ve yüksekokul) müfredatına girmiş, önce Avrupalı bilim adamlarının kitaplarının tercümesiyle başlayan ders kitapları, zamanla hem Doğu hem de Batı kaynakları kullanılarak yeni bir bakış açısıyla umumi tarih ders kitapları yazılmasına evrilmiştir.

Bu bağlamda 1851 tarihinde halkın genel kültürünü artırmak ve ileride kurulması tasarlanan üniversitenin ders kitabı ihtiyacını karşılamak üzere telif ve tercüme eserler hazırlanması için Darülmaarif'te çalışmalarını sürdürecektir olan Encümen-i Daniş (1851-1862) kurulmuştur (Akyıldız, 2018). Encümen-i Daniş üyesi bilim adamları Türkçe bir umumi tarih yazılmasına ihtiyaç duyulduğunu bir mazbata ile padişaha iletmışlerdi. Bu mazbatanın sadeleştirilmiş hâli aşağıda verilmiştir:

“Tarih ilminin devlet ve milletin güzel, hayırlı ve faydalı işlerini ele alan; çeşitli kurallara sahip eşsiz bir bilim olduğu delille ispatlandırılmaya muhtaç değildir; ancak, bunu layıkıyla öğrenmek pek çok tarih kitabının incelenmesine bağlıdır. Buna ise ömürler yetmez. Eğer geçmiş devletlerin ve milletlerin mülkleri, birbirleriyle olan az çok münasebetleri, ne zaman ve nasıl kuvvetlendikleri, ne zaman yıkılmaya yüz tuttukları hakkında özet tarzda bilgilendiren telif tarih-i umumi kitaplarından birisi yeterli ise de bizlerde bulunan umumi tarih kitapları Arapça yazılmıştır. Arap tarihçiler geçmiş hükümdarların, devletlerin hallerini, olayların gerçek sebeplerini hakkıyla inceleyerek tarih biliminde ilerlemişlerdir. Belki de bu noktada diğer milletlere üstün gelseler de sonradan arkası kesilmiş kurun-ı ahirenin tarihteki halleri meçhul kalmış; bu konuyla alakalı kitaplar da tercüme edilmediklerinden bizce bu bilimden yeterince istifade edilemiyor. Yabancı dillerden bir tercüme bu ihtiyacı karşılar gibi görünse de, onlarda da Asya ve Afrika'nın kadim hâli eksiktir. Ayrıca bilgilerin çoğu, Avrupa'ya yayılan fünün ve maarifin aslı, esası dilimizin ve dinimizin kaynağı olan Arapça eserlerde mevcuttur. Yabancı dillerdeki kitaplara ihtiyacımız yalnız Kurun-ı

Ahire'nin tarih yazımını düzeltmek içindir. Bunun için sadece yabancı kitaplara müracaat etmek uygun değildir. İki tarafın da malumatı birleştirilerek çağdaşlarına dünyanın gerçek tarihini gösterecek, gelecek nesillere de güzel bir armağan olmak üzere Türkçe bir umumi tarihin hazırlanarak telif edilmesi hususunda ortak bir karar alınmıştır. Şöyle ki gerek Arapça gerekse yabancı dillerden toplanan tarih kitapları birer birer incelenecek, hepsinden temel bilgiler alınarak her devlet ve milletin her devirde meydana gelen faydalanılacak, ibretlik halleri, olayların sebeplerini gösteren bir tarih-i umuminin yazılması padişahın hayırlı eserlerine ilave olarak eklenecektir. Böylece şimdiye kadar yapılmış olan tarih kitaplarından daha üstün ve beğenilecek güzel bir eser meydana getirileceği aşikârdır. Ancak bir kişinin tek başına bunu başarması zor olduğundan alan uzmanlarından oluşan bir cemiyet oluşturulmasına gerek görülmüştür. Encümen-i Daniş'in kuruluş gayeleri arasında böyle faydalı kitapların hazırlanması da vardır. Bu bahiste meydana gelen görüşmelerin bir neticesi olarak üyelere bazıları buna namzet olup tayin edilmesi uygun görülmüştür. Ekteki pusulada gösterildiği gibi tarih ilmi üç kısımda dikkate alınır. Her birisi için üyelere bazıları görevlendirilmesi, ancak içlerinden Enis Efendi ile Aleko üyelere olmasa da kitabın hazırlanmasına yardımları olacağından onlara da Encümen-i Daniş harici üyeliği verilmesi gerekmiştir. Uzmanlar adı geçenler eseri meydana getirene kadar pek çok kitaplara müracaat etmek zorunda kalacaklar, her birinin ise tarih kitaplarının hepsini toplaması külfetli olacağından, aynı zamanda başka memuriyetlerinin de olması nedeniyle kütüphane, mektephane dolaşması zor olacağından gerektiği zaman başvurulmak üzere her çeşit tarih kitaplarının bir nüshasının kütüphanelerden alınarak geçici olarak Darülmaarif'e getirilmesi düşünülmüş ise de gereğinin yerine getirilmesi hususunda son söz padişahındır." (BOA, İ.DH, nr.264/16459, 2. Belge, 17 Safer 1269 / 10 Aralık 1852).

Encümen üyeleri Doğu ve Batı medeniyetinin kaynaklarını esas alarak bir genel tarih kitabını üç kısma ayırarak farklı heyetler tarafından yazılması teklifinde bulunmuşlardı. Buna göre kitabın birinci kısmında İlk Çağ (Kurun-ı Ūlâ), başlangıçtan Hz. Musa'ya kadar olan zaman dilimi ele alınacaktı. Kitabı yazmakla görevlendirilenler ise Ferik İbrahim Paşa, İstanbul payelilerinden Hüsam Efendi, mevâlden İlyas Efendi, müderrislerden Ahmet Cevdet Efendi, Tercüme Odası memurlarından Sahak ve Encümen-i Daniş harici azalığı ile Enis Efendi idi. Kitabın ikinci kısmı olan İkinci Çağ (Kurun-ı Sani) ise Hz. Musa'dan Hz. Muhammed'in peygamberliğine kadar devam eden süre ile sınırlandırılmıştı. Bu bölümü yazmakla görevlendirilenler Recai Efendi, Kemal Efendi, Subhi Beyefendi, Münecimbaşı Osman Efendi, Ali Fethi Efendi, Redhouse, İstifanaki, Encümen-i Daniş harici azalığı ile Takvimhanede müstahdem Aleko idi. Kitabın üçüncü kısmı olan Üçüncü Çağ ise iki bölüme ayrılmış ve her bölüm için ayrı heyetler kurulmuştu. Üçüncü Çağ'ın ilk bölümü, Hicret'ten Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar olan dönemi kapsayacaktı ve bunun yazılması için Ferik Derviş Paşa, Ahmed Vefik Efendi, Miralay Nureddin Bey, müderrislerden Ahmed Hilmi Efendi ve Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Bogos görevlendirilmişti. Üçüncü Çağ'ın diğer bölümü Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1850'lere kadar olan dönemdi ve bu kısım da Hayrullah Efendi ve Şam mollası Aziz Efendi tarafından kaleme alınacaktı (BOA, İ.DH, nr. 264/16459, 1. Belge).

Tarih-i Umumi kitabı yazma girişimine başlanılsa da başarıyla sonuçlanmamış, ancak bazı bölümleri tamamlanabilmiştir. Örneğin Hayrullah Efendi (ö. 1866) Doğu ve Batı kaynakları kullanarak sebep sonuç ilişkisi içinde olayları ele aldığı, aynı devirde yaşayan Müslüman ve Hristiyan hükümetlere yer verdiği, Osmanlı tarihi ile dünya tarihi arasında bağlantılar kurduğu 18 ciltlik *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* adlı eserini ölümüne kadar yazılmıştır. Eser *Hayrullah Efendi Tarihi* olarak da bilinir (Öztürk, 2018, s.232). 32 cilt olarak tasarlanan bu eser 1647 tarihine kadar getirilebilmiştir. Yine Encümen, umumi tarih yazma girişiminden on ay sonra Ahmet Cevdet Paşa'yı 1774'ten 1826 yılına kadarki olayları yazmakla görevlendirmiş; böylece, 1884 yılında 12. cildi tamamlanmış olan Osmanlı tarihçiliğinin en önemli eserlerinden *Tarih-i Cevdet* ortaya çıkmıştır. Sahak Abro, Paris'teki üniversitenin eski hocalarından olan Souvanie'nin yazdığı Hz. Âdem'den Roma Devleti'nin kuruluşuna kadar olan *General History*'i kendi isteğiyle *Tarih-i Umumi* adıyla tercüme edip Encümen'e sunmuştur. Sahak Abro, söz konusu eserin, padişah tarafından beğenilmesi halinde beş cilt olarak tercüme tamamlamayı planlamıştır (Kayaoğlu, 1998, s. 81; Küçükler, 2015, s. 145-146; Küçükler, 2016, s. 183-185; Akyıldız, 2018, s. 42). Ancak bu eser yazma halinde kalmış, basılmamış ve ilgi görmemiştir.

II. Mahmud döneminden itibaren başlatılan eğitimde merkezileştirme çalışmaları doğrultusunda 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş, 1862'de sonlanan Encümen-i Daniş'in bıraktığı boşluğu doldurmak için 1865'te Maarif Nezaretine bağlı Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet üyelerinden ve Mekteb-i Mülkiye'de tarih-i umumi öğretmenliği yapan Ahmet Hilmi okulların umumi tarih ders kitabı ihtiyacını karşılamak için -dönemin maarif nazırının da teşvikiyle- W. Chambers'in *Chambers's Historical Questions with Answers: Embracing Ancient and Modern History* adlı kitabını Türkçeye çevirmeye başlamıştır. Öncelikle tarih-i umumi tercümesinin ilk cildi basılmıştır. Tercüme Cemiyetinden istenilen verim alınamadığından kısa sürede dağılsa da 12 ciltlik bir tarih-i umumi tercüme etmeyi düşünen Ahmed Hilmi, aynı eserden çevirdiği diğer kısımları peyderpey yayınlamak için altı cilde tamamlamıştır. Ancak İslam tarihinin anlatıldığı dördüncü ciltte daha çok Münecimbaşı'nın *Sahâifü'l-Ahbâr*'ından yararlanmıştır. Ahmet Hilmi'nin eserinin ilk cildi basıldıktan sonra Mekteb-i Mülkiye ve diğer okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur ve her kitap basıldıktan sonra mütercimine maarif bütçesinden atıyye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu eserin önemi kendinden sonra yazılacak olan tarih-i umumilerin öncüsü olarak kabul edilmiş olmasındandır (Chambers, 1876, Ahmed Hilmi'nin ön sözü, s. 3-4; Yinanç, 1940, s. 578; Kayaoğlu, 1998, s. 130; Yolcu, 2016, s. 44). Bu konunun arşiv belgelerinde yer almasını sadeleştirilerek aşağıda veriyoruz:

“Padişahımızın asrında ulum ve fünuna müteallik çeşitli faydalı kitaplar tercüme ve telif olunmaktadır. Mekâtib-i mahsusada öğretilmekte olan umumi tarih dersleri için bir kitap seçilip tercüme edilmesi gerekmiştir. Şimdi İngiltere'deki okullarda okutturulan ve uzmanları tarafından güvenilir kabul edilen tarih-i umumi istenilen surettedir. 12 cilt olarak Tercüme Odası kâtiplerinden ve Mekteb-i Mülkiye tarih hocası Ahmed Hilmi Efendi marifetiyle bundan önce tercümesine başlanılan Tarih-i Umumi'nin ilk cildi tamamlanmış ve mekteplerde okutulmak üzere basılmıştır. Bu tür

mütercim ve yazarlara ihsan edilmek için maarif tahsisatında mükâfat akçesi bulunduğundan bu tarihin her cildinin tamamlanmasından sonra kendisine 5000 kuruş atıyye verilmesi uygun görülmüştür” (BOA, İ.DH, nr.562/39138, 2. Belge, 29 Zilhicce 1283/ 4 Mayıs 1867; Padişah onayı 1 Muharrem 1284).

Ahmet Vefik Efendi'nin ise 1863'te yeni açılmış olan Darülfünun'un (üniversite) *Hikmet-i Tarih* dersinde kısa bir süre umumi tarih anlattığı bilinmektedir. Bu dersin özetini içeren kadim zamanlara (Eskiçağ) ait matbu bir risalenin tamamlanmamış da olsa var olduğu bilinmektedir (Akçura, 1932, s. 593).

1869 tarihinde Saffet Paşa'nın hazırladığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanmış eğitim işleri düzene konup sistemleştirilmiştir. Nizamnamede ilköğretimden yükseköğretime kadar her kademedede tarih derslerinin mevcut olduğu görülmektedir. Müfredatında tarih-i umumi dersi geçen okullar şunlardır: Rüştüye (kız rüştiyelerinde yok), idadi, Darülmualimin rüştiye şubesinin Edebiyat sınıfı, Darülfünun'un ise Hikmet ve Edebiyat şubeleri (Düstûr, 1289, s.188, 190, 194, 198; Yinanç, 1940, s. 578; Çapa, 2012, s.4). Tarih-i Umumi, Eskiçağ, Ortaçağ ve Son Çağ olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Galatasaray Sultanisi'nin orta sınıflarında Eskiçağ tarihi, yüksek sınıflarında Ortaçağ ve Son Çağ tarihi verilmiştir (Kodaman, 1991, s.142).

Ahmet Tefvik Efendi 12 Eylül 1872 /H. 9 Recep 1289 tarihinde Roma sefareti ikinci başkâtibiyken 19. yüzyılda yaşayan Fransız eğitimci ve devlet adamı Victor Duruy'un (1811-1894) Fransızca yazdığı *Historie Du Moyen Age (Ortaçağ Tarihi)* adlı eserini *Tarih-i Mücmel-i Kurun-ı Vusta* adıyla Türkçeye çevirerek yayınlamıştır (Duruy, 1872; Çetin, 2015, s. 4). Ahmet Tefvik tercümesinin ön sözünde kitabı hazırlamasının sebebini şöyle izah eder:

“Hususi tarihler yani Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri meydana gelen vukuatla ilgili eserler olsa da genel üzere yazılmış elde henüz bir tarih olmadığından ileride bu hizmetin gerçekleşmesine değin umum tarihlerin vukuatça en önemlisi denmeye layık olan Fransa eski maarif nazırı Duruy'un Orta Çağ Tarihini, Tarih-i Mücmel Kurun-ı Vusta adıyla tercüme eden İsmail Hakkı Paşazade Ahmed Tefvik vatana bir hizmet olmak üzere neşrine başlamıştır” (Duruy, 1289, s.1-2 [Ahmet Tefvik'in önsözü]).

Ahmed Tefvik Efendi'den sonra 1872-1873/ H. 1289 yılında Hanyevi Mehmed Atıf *Hulâsâtü't-Tevârih* adlı iki ciltlik umumi tarih telif etmiştir. Aslında yazar eserini dört cilt olarak planlamışsa da sadece iki cildini yazmıştır. Eserini hazırlarken de Arapça, Fransızca ve Yunanca bildiğinden bu dillerdeki meşhur tarih kaynaklarından faydalanmıştır. Birinci ciltte, tarih ilmiyle ilgili açıklamalardan sonra yaratılış, mukaddes tarih, Tevrat, Benî İsrail; Eskiçağ'daki Asur, Babil, Fenike, Lidya, Mısır devletlerinden, Medler ve Sasanilerden bahsedilmektedir. İkinci ciltteyse Kartaca, Roma ve Yunan tarihine değinilmiştir (Mehmed Âtıf, 1289, C.I-II; Nakıp, 2006, s. 52-53).

Diğer bir umumi tarih yazarı da Ahmet Mithat Efendi'dir. 1872-1882 / H. 1288-1299 tarihleri arasında, kaynağı 75 ciltlik Fransızca *L'Univers* adlı ansiklopedi olan 14 ciltlik *Kainat*'ı yayımlamıştır. Arada 1878 / 1295'te *Tarih-i Umumi I-II* (küçük boy), 1886/1303'de de *Mufassal Tarih-i Kurûn-ı Cedide I-II* (büyük boy) yazmıştır (Nakıp, 2006, s.54).

Süleyman Hüsnü Paşa ise 1876/1293 tarihinde Eskiçağ dünya tarihini içeren *Tarih-i Âlem*'i yazmıştır. Bu tarihten itibaren ders kitabı niteliğinde telif edilen umumi tarihler giderek artmaya başlamıştır. Daha sonra umumi tarih yazarlar arasında Mizancı Murad, Diyarbakırlı Said Paşa, İbrahim Hakkı, Muhittin, Hasan Sırrı, Mehmed Şükrü, Abdurrahman Şeref Efendi, Mehmed Ali Aynî (Lavissey'nin eserini tercüme etmiş, eserde olmayan İslam tarihi ve Osmanlı tarihini kendisi eklemiştir), Ali Reşad-Ali Seydi, Ahmet Refik, Ali Tevfik, Mehmed Eşref gibi tarihçiler vardır (Akçura, 1932, s.594-595, 597; Nakıp, 2006, s. 46 vd.).

Resim 1: 1293/1876'da Süleyman Hüsnü [Paşa] (S. Hüsnü, 1293, s. 1)

Tarih-i Âlem

Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892) askeriyeden biri olmasının yanında âlim bir kişidir. Yazdığı eserlerin bazıları sağlığında, bazıları da vefatından sonra basılmıştır. Yazmayı düşündüğü ancak tamamlayamadığı eserleri de vardır. *İrade-i Cüziye Risalesi*, *İlmihal Risaleleri* (büyük, orta ve küçük), *Mebani'l-İnşa*, *İlm-i Sarf-i Türki*, *Tarih-i Âlem*, *Hiss-i İnkılap*, *Umdetü'l-Hakayık*, *Süleyman Paşa Muhakemesi*, *Hıttâ-i Irakiye Layihası* adlı eserleri hazırlamıştır. Hazırlamayı düşündüğü, ancak tamamlamadığı eserleri ise şunlardır: *Tarih-i Umumi: Kurûn-ı Vusta*, *Devlet-i Âliyye Tarih-i Askerisi*, *Kıtaât-ı Hamse-i Cihan Coğrafyası* (Süleyman Hüsnü, 1293; Özbilgen, 2012, s. 348; Beydilli, 2010, s. 92)

Süleyman Hüsnü (Paşa), *Tarih-i Âlem*'i ferik rütbesindeyken askerî liselerin ikinci sınıfındaki tarih-i umumi dersinde okutulmak üzere, 1874 tarihinde yazımına başlamış

1876'da tamamlayarak telif etmiştir. Kitap yaratılıştan Hz. Muhammed'in peygamberliğine kadar geçen sürede dünya tarihinden bahseder. Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında onu bu eseri yazmakla görevlendiren ise Serasker Hüseyin Avni Paşa'dır. Kitabın iç kapağında eserin mükafata hak kazandığı da belirtilmektedir: "1291 senesi programına mutabık olup Meclis-i Maarif-i Askeri tarafından kabul olunmuş ve mükâfât nizâm-nâmesi hükmünce nev'-i evvelin kısm-ı sânisinden mazhar-ı mükâfât olmuştur." (Süleyman Hüsnü, 1293; Akçura 1978, s. 70; Özbilgen, 2012, s. 365-366). Bu eserle diğer umumi tarih kitaplarından farklı olarak İslamiyet'ten önceki Eskiçağ Türk tarihine geniş bir yer verilmiştir; ayrıca, bazı yabancı kelimeler için de Türkçe karşılıklar kullanılmaya hassasiyet gösterilmiştir (Beydilli, 2010, s. 92). Ortaylı eserin önemi hakkında şunları ifade eder: "Süleyman Paşa, Tarih-i Âlem'de yeni tip bir Türk ulusçuluğunu işledi. Üslubunun güzelliğiyle ellerden düşmeyen bir kitaptı bu da... .. eserin, ulusçu düşüncedeki öncülükleri dışında, tarih bilgisi ve yöntemi yönünden bir katkısı olduğunu ileri sürmek güçtür" (Ortaylı, 2009, s. 93).

Tarih-i Âlem, 27 Mayıs 1876/ 3 Cemaziyülevvel 1293 tarihinde Harbiye Mektebi Matbaasında basılmıştır, sekiz sayfa ön bölüm, 1016 sayfa metin ve beş sayfa eklerden oluşmaktadır. Bu kitap Süleyman Paşa'nın yargılanması, askerlikten atılması ve Bağdat'a sürülmesinden sonra II. Abdülhamid dönemi yasaklı kitapları arasında yer aldığından Harbiye Mektebi deposuna kaldırılmıştır. Dahası II. Abdülhamid döneminde 1890'lardan itibaren umumi tarih ders kitaplarının bazı bölümleri sansürlenmiş, bir ara umumi tarih dersleri okulların müfredatından kaldırılmıştır (Akçura, 1932, s. 38; Çapa, 2012, s. 7). Ancak Süleyman Paşa'nın eğitiminden geçen Tevfik Paşa'nın Mart 1909'da Mekteb-i Harbiye nazırlığına, Ocak 1910'da da Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye müfettişliğine tayiniyle birlikte Harbiye Mektebi depolarından alınarak 1911/1327 tarihinde yeniden basılmıştır (Akçura, 1978, s. 70-71; Efe, 2004, s. 212-213; Beydilli, 2010, s. 92). Eserin bu ikinci baskısı 993 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışmada birinci baskıdaki kitap esas alınmıştır.

Tarih-i Âlem'in içeriği şu şekildedir; iç kapak, kaynakça [Süleyman Hüsnü, 1293, sayfa numarası yok], başlığı konulmamış bir ön söz (başlıksızdır, bu kısmın dili ağırdır) [s. 2-3], fihrist (içindekiler) [s. 2-8, yeniden sayfa ikiden başlanmış], Süleyman Hüsnü'nün fotoğrafının yer aldığı sayfa [1] ardından tarihin tanımı ve tasnifi, evrenin ve dünyanın yaratılışından Nuh Tufanı'na kadar olan bilgilerin yer aldığı giriş mahiyetinde sekiz alt başlıktan oluşan kısım vardır. Bu kısım içerisinde şu başlıkları barındırır: Giriş yerine Tarih-i Âlem [2-3], hilkat-i âlem ve küre-i arz (evrenin ve dünyanın yaratılışı) [3-13], tevellüd-i devr-i nebati (bitkisel devrin doğuşu) [13-14], teşekkül-i selâsil-i cibâl ve heyet-i mütebeddile-i arz (sıradağların oluşumu ve yeryüzünün değişim durumu) [14-20], tevellüd-i devr-i hayvanat (hayvanlar devrinin doğuşu)[21-22], tevellüd-i devr-i benî beşer (insan devrinin doğuşu) [22-31]; Tarih-i Kadim [32], Ezmine-i Evveliyeye (ilk zamanlar), Ahd-ı Âdem (Âdem asrı) [32-34], Ahd-ı Nuh [34-35], Tufan-ı Nuh [35-39]. Ezmine-i Esâtiriye (Mitolojik Zamanlar) adında 13 ana bölümden oluşan metnin başlıkları şunlardır: 1. Bölüm: Hükûmet-i Firâ'ne-i Mısriyye (Mısır'da Firavunlar Hükûmeti) [40-63], 2. Bölüm: Asurîler ve Babilliler [64-97], 3. Bölüm: Mülûk-ı Fars (Fars Melikleri) [97-195], 4. Bölüm: İbraniler [195-294], 5.

Bölüm: Çinliler [295-321], 6. Bölüm: Hintliler [361-383], 7. Bölüm: Tavâif-i Türk (Türk Kavimleri/Boyları) [383-543], 8. Bölüm: Ermeniler [543-603], 9. Bölüm: Suriyeliler, Fenikeliler ve Kartacalılar [603-640], 10. Bölüm: Asyâ-yı Suğrâ Milel-i Kadîmesi (Küçük Asya'nın Kadim Milletleri) [640-675], 11. Bölüm: Yunanlılar [675-796], 12. Bölüm: Romalılar [797-1001], 13. Bölüm: Evyâl-i Arap (Arap Kavimleri) [1001-1016]. Ayrıca kitabın sonunda çeşitli görseller içeren beş ek vardır.

Bu makalede giriş sayılabilecek bölümdeki "Ezmine-i Evveli" [1293, s.32-39] ve ana metnin 10. bölümde yer alan "Asya-yı Suğra Milel-i Kadîmesi (Küçük Asya'nın Kadim Milletleri)" [1293, s.640-684] adlı bölümler incelenecektir. Ek I'de *Ezmine-i Evveliye*, Ek II'de ise *Fasl-ı Âşer: Asya-yı Suğra Milel-i Kadîmesi* kısmının günümüz harflerine aktarımı verilmiştir. Transkripsiyon metninde köşeli parantez içindeki yerler bu makalenin yazarları tarafından eklenmiştir. Okumasında şüpheye düşülen kelimelerin yanına ise soru işareti konulmuştur². Süleyman Hüsnü'nün metninde parantez içinde gösterilen bazı özel isimlerin parantezi kaldırılarak ilk harfi büyük yapılmıştır.

Bu arada önemle belirtmek gerekir ki E. Özbilgen *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi* adlı eserinde kitabın içeriği hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir (2012, s. 365-409). Kitabın Tavaif-i Türk yani Türklerin Eskiçağ'daki tarihinin anlatıldığı yedinci bölümü, Hüseyin Zorlu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Osmanlı'da genel tarih ve tarih yazımı gibi konuları ele alan tezlerde ve eserlerde de *Tarih-i Âlem* hakkında bilgiler vardır (Akçura, 1936, s. 593-594; Nakıp, 2006, s. 82-85; Yıldız, 2015, s.192-205; Küçükbezi, 2016, s. 223-234).

TARİH-İ ÂLEM'İN TARİH-İ KADİM BÖLÜMÜNÜN ANALİZİ³

Süleyman Hüsnü Paşa *Tarih-i Âlem* isimli eserinin Eskiçağ tarihi (Tarih-i Kadîm) ile ilgili cildini, dönemin şartları gereğince çok hızlı bir şekilde hazırlamış olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserin içeriğinde, formatında, terminolojisinde ve kaynak tercihi gibi alanlarda birtakım sorunlar görülmektedir. Söz konusu yöntemsel sorunlar çoğu zaman farklı tarih kuramlarının ya da yazımlarının bir arada kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Değinen bu sorunları yakından incelemek ve bilimsel tarih yazımı ile uygunluğuna bakabilmek için söz konusu kitabın *Ezmine-i Evveliye* "İlk Zamanlar" ve *Ezmine-i Esâtiriye* "Mitolojik Zamanlar" bölümlerinden bazı konu başlıkları seçilmiştir. *Ezmine-i Evveliye* bölümünden *Ahd-ı Âdem*, *Ahd-ı Nuh* ve *Tufan-ı Nuh* kısımları, narratif ve deskriptif tarih yazımının görülmesi bakımından seçilmişlerdir. *Ezmine-i Esâtiriye* bölümünden ise günümüzdeki tenkit tarih yazımına yakınlık gösteren *Asya-yı Suğra* kısmı seçilmiştir.

Tarih-i Âlem'deki Tarih-i Kadîm kısmı *Ezmine-i Evveliye*, *Ezmine-i Esâtiriye* ve *Ezmine-i Tarihiye* olarak üç kısma ayrılmıştır. Süleyman Hüsnü'nün Eskiçağ tarihinde böyle bir ayrıma gitmesi, onun kullandığı kaynaklarla ilişkilidir. Çünkü Süleyman Hüsnü'nün faydalandığı kaynakların önemli bir kısmı Avrupa kökenli genel tarih kitaplarıdır ve 19. yüzyıl başlarında dahi bu eserlerde; Tufan öncesi döneme "İlk

² Daha önce duymadığımız özel isimlerin doğru okunuşunda hata yapma ihtimaline karşı affınıza sığınırız. Bu konudaki uyarılarını dikkatle değerlendirip gerekli düzeltmeleri yapacağız.

³ Bu bölüm Dr. Hatice Gül Küçükbezi tarafından yazılmıştır.

zamanlar", Tufan'dan Roma şehrinin kuruluşuna kadar olan zamana "Mitolojik zamanlar" ve Roma'nın yıkılışına (MS 476) kadar olan evreye de "Tarihi zamanlar" denilerek üç evrelî bir ayrıma gidilmiştir (Levi-Alvares, 1834, s. 108-19; Levi-Alvares, 1848, s. 17-19.). Süleyman Hüsni'nün bu ayrıma birkaç küçük değişiklik haricinde uyduğu görülmektedir.⁴ Paşa, örneğin tarihi dönemleri Roma'nın kuruluşuyla başlatmış, ancak Roma'nın yıkılışı yerine Hicret-i Nebeviye'ye kadar bu süreyi uzatmıştır (Özbilgen, 2012, s. 401-402).

Ezmine-i Evvelîye Kısmının Analizi

Kitabın, *Ahd-ı Âdem*, *Ahd-ı Nuh* ve *Tufan-ı Nuh* kısımlarındaki bilgilerin çoğu kutsal tarih kategorisindedir ve kaynakları da Eski Ahit'tir. Söz konusu bölümlerde, kutsal kitabın Yaratılış (*Genesis*) kısmında bulunan anlatılar takip edilmiştir. Burada Âdem ile Havva'dan ve bunların oğulları Kâbil, Hâbil ve Sî'ten başlanılmış ve sonrasında Sî't'in soyundan Nuh peygambere bağlanılmıştır. Bu kısımlar, 17-19. yüzyıl arasındaki yazılan batılı genel tarih kitaplarında da var olan bölümlerdir (Bousset, 1681; Sale vd., 1747, s. 59-85; Levi-Alvares, 1834; Nanni, 1601).

Kısa bir sürede kapsamlı bir ders kitabı yazması beklenen Süleyman Hüsni Paşa'nın batılı tarih kitaplarından ziyade yerel (Osmanlı) kaynaklara yönelmiş olduğuna dair birtakım işaretler bulunmaktadır. Bu kaynaklar arasında 19. yüzyıldan önce yazılan Osmanlı ya da İslam tarihi ağırlıklı tarih kitapları veya 16-17. yüzyıl silsilenameleri sayılabilir. Bu yerel eserlerdeki bilgilerin Ortaçağ Müslüman tarihçi veya coğrafyacıların eserleri (Al-Tabari, 1985, s. 348 vd.) ile Firdevsi'nin *Sahnâme*'si gibi Fars ananesine⁵ dayandığı bilinmektedir.⁶

Süleyman Paşa'nın yerel kaynaklardan faydalandığını gösteren ve Avrupa kökenli genel tarih kitaplarında yer almayan bölümlerden biri Farşlıların kadim tarihiyle ilgili olandır. Bu kısımda hem *Şahname*'de hem de 10. yüzyıl Arap gezginlerinin eserlerinde anlatılan Tufan dönemi ile çağdaş Pisdadiyen isimli bir Fars hanedanlığı ve bu sülaleye mensup olan kralların faaliyetlerinden söz edilmektedir. Bu doğulu kaynakların alıntılardıkları asıl kaynaklar ise Bundahişn ve Denkart gibi Pehlevî literatürüdür.⁷ Fakat Süleyman Hüsni Paşa kitabının söz konusu kısımlarını yazarken bu kaynaklardan ziyade yukarıda bahsi geçen ikinci el kaynaklardan faydalanmış olmalıdır.

Tufan-ı Nuh kısmında İsrâiliyat geleneğinin ön planda olduğu bir tarih yazımı ile karşılaşmaktadır. Bu kısımda da Yahudi-Hristiyan geleneğinden farklılık gösteren bilgilere rastlanılmaktadır. Bunlardan biri Yafes'in oğulları ile ilgili olan kısımdır.⁸ Eski Ahit'te yedi oğuldan ve bunların soyuna dayanan halklardan bahsedilirken, Süleyman Paşa "*Yafes'in sekiz oğlu vardır*" diyerek *Türk* isminde bir oğul daha eklemektedir. Bu

⁴ Benzer durum Ahmed Hilmi'nin *Tarih-i Umumi*'sinde de görülmektedir bk. Nakip, 2006, s. 50.

⁵ Akçura, Fars ananesi İslam tarihine Türk ananesinden daha önce tesir ettiğini belirtmiştir. Bk. Akçura, 1932, s. 590.

⁶ 10. yüzyıl Arap tarihçileri ve coğrafyacıları Avesta'yı kaynak olarak kullanmışlardır. Mesudi'nin eserinde örneğin, bunu görmekteyiz. Bk. Mesûdi, 2020, s. 100-112.

⁷ Bundahişn bk. Agostini-Thrope, 2020; Denkart 8. Kitap Nask 12.

⁸ Bk. Tufan-ı Nuh bölümünden dipnot 2.

bilginin kökeni açık değildir⁹, ancak Oğuz Kağan Destanı'nda (Demir, 2016, 46-50; Bayram, 1981, s. 260) ve 16. yüzyıl Osmanlı silsilenamelerinde bu bilgi görülmektedir (Flemming, 1988, s. 126-128). Tufan-ı Nuh bölümünde Tevrat'ın takip edildikten sonra İslam tarih geleneğine geçildiği bir başka kısım da Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın beş oğlundan biri olan Kahtan'ın soyundan olan Cürhüm'un kabilesinden bir kız ile evlenen Hz. İsmail ile ilgili olandır.¹⁰

"İlk Zamanlar" bölümü kutsal ve mitolojik anlatımlar içerdiği için, burada yoğun bir anlatı ve deskriptif tarihciliğe şahit olunmaktadır. Dolayısıyla konulara eleştirel yaklaşım bu bölümlerde pek görülmemektedir. Süleyman Paşa, Eski Ahit ya da İsrâîliyat geleneğine ait bilgileri tenkitte bulunmaz iken, kutsal tarihin dışında kalan Çin, Hint ve Fars ve diğer antik kaynakları sorguladığı görülmektedir. Tufan öncesi Mısır firavunları¹¹ ve Berossus'un Tufan öncesinde Mezopotamya bölgesindeki Babil Kulesi ile ilgili bilgileri¹²: "*Hatta Tufan'dan evvel yapılan ehrâmın (piramit) Tufan mevzi'-i terbine ancak vâsıl olabildiğini iddia ederlerse de bizce mevsûk ve mu'temed değildir*" ve "*kulenin adı Burc-ı Bâbil olduğu hakkında bir şâyia mütevâtiren vârid ise de âdet-i ilâhiye münâfi olduğu için pek de tasdike şâyân değildir*" diyerek tenkit etmiştir. Bu eleştirisi kişisel inançlarıyla çelişkili olmasından kaynaklanmış olabilir.¹³ Aslında bu durum 10. yüzyıl Müslüman tarihçilerinin eserlerinde de gözlemlenmektedir. Bunlarda da Mısır, Hellen ve Roma tarihinin siyasi ve medeniyet kısmı özverili bir şekilde işlenirken, mitoloji ve diğer politeist dinsel unsurlar barındıran bölümler atlanmıştır.

Ezmine-i Esâtiriye Kısımının Analizi

"Asyâ-yı Suğrâ Mîlel-i Kadîmesi" Ezmine-i Esâtiriye bölümünün alt başlıklarındandır. Bu bölümde Küçük Asya'nın diğer bir ifadeyle Anadolu'nun Eski Çağ'daki tarihçesi anlatılmaktadır. Bu kısım "Mitolojik Zamanlar" altında bir bölüm olarak ele alınmıştır; lakin bölüm altında yer alan bilgilerin çoğu Roma devletinin kuruluşundan sonraki dönemde gerçekleşmiş olup *Ezmine-i Tarihiye* altında yer alması gerekirdi. Bu kısımda da anlatı tarih anlatımı sıklıkla kullanılmıştır ancak kutsal tarih

⁹ Al-Tabari, Arap alimlerin kaynaklarına dayanarak "*Yafes, Türklerin ve Gog ile Magog'un babasıydı, ki bunlar Türklerle kuzendir (akrabadır)*", demektedir. Burada Türk şahıs isminden ziyade genel halkı işaret etmektedir bk. Al-Tabari, 1987, s. 11.

¹⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahtan> (erişim 25.10.2021); <https://islamansiklopedisi.org.tr/curhum-beni-curhum> (erişim 25.10.2021); Al-Tabari, 1987, 22-23; Al-Tabari 1991, s. 156; Mesûdi, 2020, s. 100-102; Ed-Dineverî, 2017, s. 56-59.

¹¹ Mısırlılar yine Tufan'dan evvel Nakraves ve Nakraş ve Masram ve Akam ve Garnak ve Lucim ve Haslim ve Hersal ve Nedersan ve Şemrud ve Nusidun ve Serkâk ve Sehluk ve Surid ve Hercib ve Menave(i)ş ve Akruş ve Eremyalinoş ve Ferân isimlerinde birtakım padişahlar gelip...". Bu isimlere kaynakçamızda yer alan ne batılı ne de doğulu kaynaklarda görebildik. Mısır'ın Erken Hanedanlık dönemi ile ilgili farklı kral listelerinde de bu isimlerin benzerlerini göremedik bk. https://en.wikipedia.org/wiki/First_Dynasty_of_Egypt (erişim 15.11.2021).

¹² "*Firân isimlerinde birtakım padişahlar gelip Tufan bu Firân'm zamanında vukû' bularak hatta Tufan'dan evvel yapılan ehrâmın Tufan mevzi'-i terbine ancak vâsıl olabildiğini iddia ederlerse de bizce mevsûk ve mu'temed değildir*" ve "*Evlâd-ı Nuh'un tefrik etmezden evvel Fırat ile Dicle arasında Sincar sahrasında bir kule inşasına teşebbüs edip semâya kadar irtifa'ı çıkarmak murat etmeleri üzerine beyinlerinde bir muktezâ-yı hikmet-i ilâhiye iftirâk-ı elsinde vâki' olarak birbirlerinin ifâdesini fehimden âciz kaldıklarından rûy-i arza dağıldıkları ve kulenin adı Burc-ı Bâbil olduğu hakkında bir şâyia mütevâtiren vârid ise de âdet-i ilâhiye münâfi olduğu için pek de tasdike şâyân değildir*".

¹³ Süleyman Hüsnü Paşa'nın yer yer subjektif bakış açısı, kişisel inancından kaynaklanabileceğini Akçura da değinmiştir. Bk. Akçura, 1932, s. 594, ayrıca bk. Özbilgen, 2012, s. 402, Küçükbezci, 2016, s. 230-232.

kısmı ile karşılaştırıldığında, konu bakımından ve kullandığı kaynaklardan ötürü daha bilimsel bir bölüm olduğu söylenebilir. Yine bu kısımda “İlk Zamanlar” bölümünden farklı olarak, Orta Doğu kökenli kaynaklardan ziyade Grek ve Roma kökenli tarihi kaynakların kullanıldığı fark edilmektedir. Tabii yine belirtmek gerekir ki Süleyman Hüsnü Paşa birinci el kaynak olarak nitelendirilen antik eserlerden doğrudan faydalanmamış, bunlardaki bilgilere ikinci el kaynaklar vasıtasıyla ulaşmıştır. Buna dair en önemli işaretlerden biri, cümlelerinin sıralanışı ve açıklamalarının başka kitaplarla benzer olup, özgün yorumların eksik olmasıdır. Dahası, özel isimlerin¹⁴ yazımı Fransızca ya da Arapça telaffuz ya da yazış şekline göre uygulanmıştır.¹⁵ Bu durum, *Tarih-i Âlem*’deki Eskiçağ tarihi ile ilgili bölümlerin oluşmasında, ağırlıklı Fransızca genel tarih kitaplarının ve Ortaçağ kökenli Arap eserlerin kullanıldığını gösterir.¹⁶

Eserin Küçük Asya kısmında, MÖ I. binyıl Anadolu coğrafyasında görülen bölgeler ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla Pontus, Cappadocia, Cilicia, Osroene, Pamphylia, Pisidia, Solymn, Lycaonia, Mysia, Troia, Pergamon, Lydia, Caria, Bithynia, Paphlagonia, Maryandini, Galatia, Phrygia ve Lycia’dır. Küçük Asya bölümünün altındaki bölgeler az çok belli bir düzen içerisinde ele alınmıştır. İlk önce bölgenin bir coğrafi tanımı yapılmıştır ve sonrasında da söz konusu bölgenin tarihçesi ile devam edilmiştir. Tarihçe olarak siyasi tarihe ve özellikle de Hellenistik ve Roma dönemlerinin siyasi tarihine ağırlık verilmiş olduğu, dikkat çekmektedir. Milattan Önceki dönemlerin tarihi verilirken, “Hicret’ten sene mukaddem (önce)” denilerek Hicret temel alınarak tarihlendirilmiştir. Olayların en erken ancak MÖ I. binyılın ikinci yarısına, yani Perslere kadar götürülmüştür. Kültür, inanç gibi medeniyet tarihine giren konulara yer verilmemiştir. 1960’lar öncesi batılı genel tarih kitaplarında da sosyal tarihe pek yer verilmezdi, ancak Antik Çağ inanışları ve mitolojileri Batı edebiyatı ve tarihinde her daim yoğun işlenen popüler konular olmuşlardır. Tarih-i Âlem bu yönden batılı umumi tarih kitaplarından farklılık göstermektedir. Muhtemelen yazarın inancı, Eskiçağ’ın çok tanrılı dinleri hakkında yazmasına engel olmuştur.¹⁷ Diğer taraftan, başka konularda olduğu gibi bu da bilinçli bir tercihten ziyade, kullanılan kaynaklarla ilgili de olabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi Ortaçağ İslam coğrafyası kökenli eserlerde de politeizmin geçtiği mitolojik anlatılara ve destanlara yer verilmemiştir.

Bölümlerin ele alınışı bakımından aralarında ufak farklılıklar vardır. Mesela, her bölgenin Hellenistik ve Roma dönemleri belli bir formatta kapsamlı bir şekilde anlatılırken, çok azının erken dönem tarihi anlatılmıştır. Daha erken tarihlerin geçtiği kısımlar ise destansı tarih çerçevesinde ele alınmıştır. Troia Savaşı’nın anlatıldığı kısım

¹⁴ Örneğin Khalkedon, Halisdoin olarak yazılmıştır, Arap kaynaklarında Halkîzun/Halkîdun olarak geçmektedir. Fransızca kaynakların kullanıldığı ise “k” yerine “s”nin kullanıldığı özel isimlerdir. Fransızcadaki “c”ler diğer Latin dillerinde de olduğu gibi genelde “s” olarak okunduğu için, Lycia, Cappadocia, Cilicia gibi Antik bölge isimleri Lykia, Kilikia yerine Lysia ve Silisia olarak yazılmıştır.

¹⁵ Özbilgen bu durumu “Fransızca-Arapça kırmaması” olarak tanımlamıştır, bk. Özbilgen, 2012, s. 408.

¹⁶ Süleyman Paşa bu eserleri doğrudan kullanmadan, bunların kaynak oluşturduğu Osmanlı eserlerinden de bir derleme gerçekleştirmiş olabilir.

¹⁷ “Truva”, tarihinin anlatıldığı bölümde tanrıça Kirke, sahire olarak bahsedilmiştir.

buna güzel bir örnektir. Mitolojik ve destansı tarih anlatımının yapıldığı yerlerde, bunların tenkidi yapılmamış, sanki tarihi bir gerçeklik gibi sunulmuştur.¹⁸

Kitapta belli dönemlerin ve olayların anlatılmasındaki tercih, bilinçli bir sınırlamadan ziyade yine Süleyman Hüsnü Paşa'nın kullandığı kaynaklarla ilgili olmalıdır. Küçük Asya tarihinin büyük kısmı Grek ya da Romalı yazarların eserlerine dayanmaktadır. Süleyman Paşa'nın ana kaynaklar yerine ikincil kaynaklardan özellikle de Fransız tarih kitaplarından faydalanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi bilhassa özel isimlerin yazılışında ve "c" harfinin geçtiği kelimelerde görülmektedir. Yine Fransızca okunuşa göre "h" harfinin telaffuz edilmediği yazımlara da rastlanılmaktadır. Homeros'un "Omeros" ya da Hannibal'ın "Anibal" olarak yazılması bu durumu gösteren örneklerdir. Tabii aynı yazım ve telaffuz kuralları Latince de geçerli olduğu için, Süleyman Paşa'nın Latince kaynakları kullanmış olması da mümkündür. Ancak, Fransızca üzerinde durulma sebebi, çoğu yabancı kökenli isimlerin son harflerinin tıpkı Fransızcada olduğu gibi okunmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Pharnakes yerine Farnak ya da Edessa yerine Edes yazılmış olması bu duruma örnek olarak verilebilir.¹⁹ Yine Fransızca telaffuza uygun yazımın "g" harfinin "j" olarak okunmasında da görülmektedir. Laged Hanedanlığı Lajid, Tektosag'ların ise Tiktusaj olarak yazılmıştır.

Batılı kaynakların yanında Osmanlı geleneksel tarih yazımından da faydalanılmıştır. Lidya'nın alt başlık oluşturduğu kısımda şu bilgi dikkat çekmektedir; *"ve Keyhüsrev'den sonra halefi Lehrasebe de birçok müddet refâkat ederek Lehrâseb'in (Lohrsab) seferlerinde berâber bulundu"*. Böyle bir bilgiden batılı antik ya da modern tarihi kaynaklarında bahsedilmemektedir. Bu bilgi *Şâhname* gibi doğu kökenli bir kaynağa dayanır ve erken Osmanlı kaynaklarında da geçmektedir (Firdevsi, 2016, s. 1021 vd.). Süleyman Paşa, Lidya tarihini yazarken doğulu ile batılı kaynakları bir arada kullanıp, sanki bunlardaki bilgileri harmanlamak istemiştir. Ancak bu durum ciddi hatalara sebep olmuştur. Yukarıda verilen cümleden devam edilirse, söz konusu Keyhüsrev'in Lidya kralı Kroisos ile karşı karşıya gelen Akhamenid Hanedanlığı krallarından Keyhüsrev/Kyros olmadığı açıktır. Çünkü Kyros'un halefi Lehraseb değil Kambyzes'tir. Burada geçen Keyhüsrev, *Şahname*'de bahsedilen efsanevi Keyâni Sülalesi'nin kralıdır ve Lidya tarihi ile herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Anlaşılan o ki, Süleyman Paşa genel tarihi konteksti göz ardı ederek, sadece şahıs isimden yolarak çıkararak böyle bir hataya sebebiyet vermiştir.

Eserde önceki dönem Osmanlı tarih kitaplarından doğrudan alıntı yapıldığına dair başka işaretler de vardır. Bu durum özellikle yer ve özel şahıs isimlerinin yazılış şekline anlaşılmaktadır. Mithridates'in Mithridad/Mühürdad/Mihirdad (مهرداد), Polemon'un Pilemen (پيله من) olarak yazılması, Osmanlı Türkçesinde sesli harflerin okunuşundaki belirsizlikle alakalı olmalıdır. Yerel bir kaynağın kullanıldığına dair bir başka işaret ise Antik coğrafi isimlerinin geçtiği bazı yerlerde Türkçe karşılığının

¹⁸ Buna iyi bir örnek "Truva" başlığı altında verilen bilgilerdir.

¹⁹ Diğer örnekler; Tars/Tarsus (Fransızca Tarse), Lisy/Lykyia, Ansir/Ankyra), Sebasit/Sebaste, Mile/Milas, Maşare/Machares, Pombe/Pompey (Pompeius) veya Aliat/Alyattes.

verilmesi ya da güncel lokalizasyon açıklamalarının yapılmasıdır.²⁰ Phrygia bölümünde Gordion'un "*Sakarya su kurbünde ise de mahalli meçhuldür*", Mysia bölümünde "*Misi denilen kıta-i arâzi şimdiki Karesi Sancağı*", "*Sülüs (Mezadlı Karyesi)*" ve Osroene kısmındaki "*şimâlen Tarsus Dağları ve cenûben ve şarken Nehr-i Habur ve garben Fırat nehri ile mahdut bir vilâyet olup..*" cümleleriyle detaylı açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca, *Adalar Denizi, Bahr-i Sefid, Frigya-yı Sağır, Frigya-yı Kebir, Frigya-yı Saloter* ve *Şeb-i Ceziresi* gibi Osmanlı dönemi coğrafi terminolojisi de kullanılmıştır. Böyle detay açıklamalar yapılırken, Trak yerine Tras ya da Tarsus yerine Tars gibi çok bilinen yerlerin isimlerinin yanlış yazılması şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca yine çok bilinen yer isimlerinde standart bir kullanımın bulunmaması²¹, Süleyman Hüsnü'nün farklı kaynaklardan hızlı bir şekilde derleme yaptığını düşündürmektedir.

Tarih-i Âlem'in büyük bir bölümünün birinci el kaynaklardan ziyade ikinci el yabancı kaynaklardan ya da yerel tercüme eserlerden derlendiğine dair işaretler yoğundur. Nadir de olsa Süleyman Hüsnü Paşa'nın kendi görüşü, analizleri ve varsayımları bulunan kısımlar da mevcuttur. *Ezmine-i Evveliyeye* altındaki bölümlerde Tufan öncesi Mısır, Hint veya Çin tarihi ile ilgili kaynaklar ve Berossus'un Babil ile ilgili verdiği bilgilerin güvenilirliği konusunda Süleyman Paşa okurlarını uyarmaktadır. Benzer şekilde *Lidya* başlığı altında Kimmerlerin Lidya'yı istila etmesini, Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesine benzeterek bir yorumda bulunmaktadır. Son olarak da *Hülâsa* kısmında Süleyman Hüsnü Paşa'nın bir değerlendirme yapmaya çalıştığına şahit olunur. Bu kısımdaki bilgilerin bir kısmı Paşa'nın kendi çıkarımları olabilir, ancak yeni bilgilerin²² ve yer isimlerinin geçmesi de sonuç kısmının da başka bir eserden alıntılandığını düşündürmektedir.

SONUÇ

19. yüzyılda Osmanlı eğitim sisteminde birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiş; bunlar tarih eğitimi ve öğretimi alanında yeni bir anlayışı doğurmuş, akabinde yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerden biri Tarih-i Umumi derslerinin orta ve yüksek dereceli okullarda müfredata konulmasıdır. Ayrıca umumi tarih öğretimi İslam ve Osmanlı tarihinin yanında farklı coğrafyalardaki devletlerin ve milletlerin tarihine de yer verilmeye başlanmıştır.

Eğitimde gerçekleşen reformlar, yeni anlayışla, doğulu ve batılı kaynakların harmanlanarak hazırlanacağı ders kitapları ihtiyacını da doğurmuştur. Devlet, dönemin bazı âlimlerini bu konuda görevlendirmiş ve söz konusu kitapların yazılmasını sağlamıştır. Bu dönemde yazılan kitaplardan biri de *Tarih-i Âlem*'dir. Eserin, Süleyman Hüsnü Paşa tarafından bir dünya tarihi olarak yazılması planlanmıştır, ancak çeşitli sebeplerle sadece Tarih-i Kadîm cildi tamamlanabilmiştir. *Tarih-i Âlem* Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde telif edilen ilk umumi tarih ders kitaplarından biridir. Tanzimat'tan önce de umumi tarih olarak nitelendirilebilecek eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Tanzimat'tan önce ve sonra yazılan umumi

²⁰ Osmanlı tarihi coğrafyası ilgili daha geniş bilgi için bk. Yiğit, 2021.

²¹ Milas'ın, Milas, Mile ya da Meyle olarak yazılması

²² Örneğin "Sagır ve Kebir Galatya", "Suriye Finike/Fenike, Filistin Arabistan kıtalarından ..".

tarihler arasındaysa farklılıklar vardır. Tanzimat sonrası yazılanlarda batılı kaynaklardan ve yöntemlerden doğrudan ya da dolaylı olarak faydalanılmıştır. *Tarih-i Âlem*'de bu yeni tarih anlayışı, bariz bir şekilde gözlemlenmektedir.

Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem* adlı eseriyle genel bir dünya tarihi yazmayı amaçlamıştır. Yazar, Eskiçağ tarihi ile ilgili cildi, zaman dilimi olarak yaradılışla başlatıp Hicret'le sınırlandırmıştır. Bu makalede *Tarih-i Âlem*'deki geleneksel ve yeni tarih yazımının birlikte kullanıldığını açıkça görmek için eserden iki farklı bölüm seçilmiştir. Bunlardan ilki narratif ve deskriptif tarih yazımın görüldüğü Ezmine-i Evveliyeye bölümdür. Bu bölümden kutsal ve mitolojik tarih kategorisine giren Ahd-ı Âdem ve Ahd-ı Nuh kısımları incelenmiştir. Bölümün büyük bir kısmı Hz. Âdem ve Hz. Nuh dönemindeki olaylardan bahsetmektedir, ancak aralarda Batı'nın genel tarih kitaplarında yer almayan ve Doğu kökenli kaynaklara dayanan mitolojik anlatılara da rastlanılmıştır. Tufan öncesi efsanevi Fars hanedanlıklarından söz edilmesi, buna bir örnektir. Ezmine-i Evveliyeye bölümünde İsrâiliyat geleneğinin baskın olduğu fark edilmektedir. Çünkü bilgilerin çoğu *Eski Ahit*'e dayanmaktadır, ancak bu kaynak birincil olarak kullanılmamıştır. Süleyman Hüsnü Paşa'nın Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin eserlerinden ya da Tanzimat öncesi yazılmış yerel tarih kitaplarından faydalandığına dair işaretler mevcuttur. Söz konusu bölümde kutsal tarihin ele alınmış olması, verilen bilgileri tenkide kapalı bir hâle getirmiştir.

İncelenen diğer bölüm ise bilimsel tarih yazımına daha yakın olan Ezmine-i Esâtiriye'den Asya-yı Suğra kısmıdır. Bu kısımda Anadolu'da ortaya çıkan devlet ve halkların tarihlerinden söz edilmiştir. Bilgilerin çoğu daha güvenilir kaynak kabul edilen Grek ya da Romalı yazarların eserlerine dayanmaktadır, fakat burada da asıl kaynaklardan ziyade, ikincil ya da üçüncül kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu durum özel isimlerin orijinal şekilleri yerine Fransızcadaki telaffuzlarına göre yazılmalarından ya da yer ve özel isimlerde standart bir kullanımının olmamasından anlaşılmaktadır. Asya-yı Suğra başlığı altında yer alan bilgilerin çoğu bilimsel tarih olarak kabul edilmektedir. Ancak bilimsel tarih olarak kabul edilmeyen, Troia Savaşı veya Oddyseus'un hikâyesi gibi destansı anlatılar da vardır. Bu durum batılı tarih kitaplarında da görülmektedir. Eserin batılı benzerlerinden farklılıkları da vardır. Antik halkların çok-tanrılı inanç sistemi ve buna bağlı mitolojik öğeler, konu olarak *Tarih-i Âlem*'de işlenmemiştir.

Tarih-i Âlem'in incelenen bölümler üzerinden Eskiçağ tarih yazımının özgün bir çalışma olmadığı, batılı ve doğulu kaynaklardan harmanlanmış bir derleme olduğu anlaşılmaktadır. Eserin metodu, içeriği ve formatı yazardan ziyade, kullanılan farklı kaynaklar tarafından belirlenmiştir. *Tarih-i Âlem*'de Batı'nın genel dünya tarihi kitapları model alınmış, ancak bu kitaplar birebir takip edilmemiş, yerel şartlara ve kültüre uygun olması açısından uyarlamalar yapılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman State was a great empire that continued its existence for more than six centuries from the beginning of the 1300s to 1922. It is seen that the Ottoman Empire, which saw its peak as the most powerful state in the world in the 15th and 16th centuries, began to stagnate as of the last quarter of the 16th century and could not

keep up with the times. Gülhane Hatt-ı Hümayunu (The Tanzimat Edict), which was announced to the public in 1839, is one of the important breaking points in Ottoman history. From this date on, attempts began to be made to enter the sphere of Western Civilization in addition to the Eastern civilization in order to save the country from collapse and to keep up with the times. On the other hand, the modernist world view of the bureaucracy influenced the Ottoman Empire during the Tanzimat Era. This change was reflected in every aspect of the state organization and social life. Moreover, important developments started to occur in the classical or traditional education system, which had continued unchanged for almost five centuries before the Tanzimat. The change that began with the Tanzimat affected the understanding of history, history education and the writing of history textbooks since the second half of the 19th century.

One of the innovations in history education was the inclusion of Tarih-i Umumi (General History) course in the curriculum of newly opened middle and high schools. Indeed, from the mid- 15th century until the Tanzimat, there were works of history in the Ottoman Empire, mostly influenced by Arabic, Persian and Turkish historiography as well as traditional Islamic historiography, which were written in Arabic, Turkish or Persian, or translated into Turkish. In the introduction parts of the general histories of this period, subjects such as the science of history, its usefulness, the method of history and the importance of history for statesmen were dwelt on. Then, after handling topics such as the creation of the universe, brief histories of the prophets, prophet Muhammad and the birth of Islam within the framework of a pan-Islamic understanding of history, Islamic states and dynasties and Turkish-Islamic states, Ottoman history was dealt with, and historical events were cited until the period when the author lived. In the same vein, the general history of the European states, which were generally in contact with the Ottoman Empire, were summarized in these works without detail, while the histories of other European states and nations were often neglected. A general history that can best represent the classical period is Camiü'd-Düvel, written by Chief Court Astrologist Ahmed Dede.

With the Tanzimat Edict declared on November 3, 1839, the tradition of writing history in the Western style influenced the Ottomans, and although attempts were made, with the establishment of Encümen-i Daniş (Privy Council) (1851-1862), to write new general history textbooks using Eastern and Western sources, these efforts were not successful. However, as a result of the activities of this Council, important works were produced related to Ottoman history. In this regard, with the encouragement of the Translation Society affiliated to the Ministry of Education, Ahmed Hilmi Efendi, one of the history professors of the Public Administration (Mülkiye) School, translated into Turkish, in 6 volumes under the title of Tarih-i Umumi, some parts of a series titled *Chambers's Historical Questions with Answers: Embracing Ancient and Modern History*, written by W. Chambers in English (1865). He also contributed to sections of the book on Islamic history. This work is important in that it became a pioneer of the general histories that would be written after it. Ahmed Tevfik Efendi, on the other hand, translated, when he was the second secretary at the embassy in Rome in 1872,

Historie Du Moyen Age (Medieval History) written in French by Victor Duruy, a French educator and statesman who lived in the 19th century, into Turkish under the title of *Tarih-i Mücmel-i Kurun-ı Vusta*. The fact that these books were written with a European-centered understanding of history encouraged the statesmen and intellectuals of the period to write general history books with a new understanding. The book *Tarih-i Âlem* (History of the World) belonging to Süleyman Hüsni (Pasha) is one of these general history textbooks. In the new general histories, the history of states and nations in different geographies, with a specific focus on the history of Europe, as well as the history of Islam and the Ottoman Empire, were included, and a universal perspective was tried to be captured.

Süleyman Hüsni Pasha aimed to write a general world history with his work named *Tarih-i Âlem* published in 1876. The author started the volume on the ancient history with the Creation, or Genesis, and ended it with the Hegira. He failed to write the work on the medieval world history that he planned to write. In this article, two different chapters of the ancient history volume of *Tarih-i Âlem* were selected in order to demonstrate that traditional and new historiography were used simultaneously in the book. The first of these is the *Ezmine-i Evveliye* chapter where narrative and descriptive historiography is seen. From this chapter, *Ahd-ı Âdem* and *Ahd-ı Noah* sections, which fall under the category of sacred and mythological history, were examined. Most of the chapter deals with events that took place during the periods of Adam and Noah, but there are also mythological narratives based on Eastern sources that are not included in the general history books of the West. An example of this is the reference to legendary Persian dynasties before the Flood. It is observed that the Israelite tradition is predominant in the *Ezmine-i Evveliye* chapter, because most of the information there was based on the Old Testament, but this source was not used as a primary source. There are indications that Süleyman Hüsni Pasha made use of the works of medieval Muslim historians or local history books written before the Tanzimat. The fact that the sacred history was discussed in the aforementioned chapter rendered the information given there impervious to criticism.

The other chapter examined is the *Asya-yı Suğra* section from *Ezmine-i Esâtiriye*, which is closer to scientific historiography. In this chapter, the histories of the states and peoples that emerged in Anatolia are handled. Most of the information is based on the works of Greek or Roman authors, which are considered more reliable sources, but here too secondary or tertiary sources are used rather than primary sources. This is evident from the fact that proper nouns are written according to their pronunciation in French instead of their original form, or from the fact that they do not have a standard use when it comes to place and proper names. Most of the information under the title of *Asya-yı Suğra* is accepted as scientific history. However, there are also epic narratives such as the Trojan War or the story of Odysseus, which are not considered scientific history. This phenomenon is observed in western history books, too. However, the work in question also has differences from its western counterparts. The polytheistic belief system of the ancient peoples and the mythological elements related to it were not dealt with in *Tarih-i Âlem*.

It is understood from the examined chapters of Tarih-i Alem that Ancient historiography is not an original work but a compilation blended from Western and Eastern sources. The method, content and format of the work were determined by the different sources used in its compilation, rather than the author. In Tarih-i Âlem, the general world history books of the West were taken as a model, but these books were not followed word-for-word; instead, they were adapted to suit local conditions and culture.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yok.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	It is exempt from the Ethics Committee Approval.
<i>Informed Consent:</i>	No participants
<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA**A. Arşiv Belgeleri****Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA):**

İdare Dahiliye (İ.DH): 264/16459, 1. ve 2. Belge; 562/39138, 2. Belge

B. Kaynaklar

al-Tabari (1985). *The history of al-Tabari General introduction and from the Creation to the Flood* (C. I). (F. Rosenthal, Trans.). E. Yar-Shater (Ed.). New York: State University of New York Press.

al-Tabari (1987). *The history of al-Tabari Prophets and patriarchs* (C. II). (W. M. Brinner, Trans.). E. Yar-Shater (Ed.), New York: State University of New York Press.

al-Tabari (1991). *The history of al-Tabari The children of Israil* (C. III). (W. M. Brinner, Trans.). E. Yar-Shater (Ed.), New York: State University of New York Press.

Bousset, J.-B. (1681). *Discours sur l'histoire universelle*. Quebec.

Duruy, V. (1289). *Tarih-i mücmel kurûn-ı vusta* (Ahmed Tevfik, Çev.). Yahya Efendi Matbaası, 1289/1872.

Düstûr (1289) (I. Tertip, C. 2). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Ebû Hanîfe Ed-Dineverî (2017). *el-Ahbâru't-tvâil: eskinin haberleri* (Z. Akman & H. S. Aytemür, Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yay.

Firdevsî (2016). *Şahnâme* (C. I). (N. Lugal Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Hanyevi Mehmed Âtîf (1289). *Hülâsâtü't-tevârih* (C. 1). İstanbul: Muhib Matbaası.

Levi-Alvares, D. E. (1835). *Esguisses historique, ou cours méthodique d'histoire, composé sur un plan nouveau et renfermant des précis gradués d'histoire des principaux peuples du globe*. Paris.

Levi-Alvares, D. E. (1848). *Nouveaux éléments d'histoire générale*. Brüksel.

Mesudi (2020). *et-Tenbîh ve'l-işrâf: Dünya coğrafyası ve tarihi* (M. Eser Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yay.

Nanni G. (1601). *An historical treatise of the travels of Noah into Europe* (R. Lynche, Trans.). Londra.

Sale, G. & Psalmanazer, G. & Bower, A. & Shelvocke, G. & Campell, J. & Swinton, J. (1747). *An universal history from the earliest account of time to the present* (C. I). Dublin.

Süleyman Hüsnü (1293). *Tarih-i âlem, kısm-ı evvel kurun-ı ûlâ*. İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası.

C. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Agostini, D. & Thrope, S. (2020). *The Bundahisn, the Zoroastrian Book of Creation*. New York: Oxford University Press.

Ağırakça, A. (2006). Müneccimbaşı, Ahmed Dede. *İslâm ansiklopedisi* (C. 32, s. 4-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yay.

Akçura, Y. (1932), Tarih yazmak ve tarih okutmak usullerine dair. *I. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde (s. 577-607). Ankara: Türk Tarih Kurumu. <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfUTkyRG84QUJva1U/view?resourcekey=0-1Ypyk86m8yuiFRZ6j6obqQ>. Erişim tarihi: 12.12.2021.

- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün tarihi gelişimi*. İstanbul: Türk Kültür Yay.
- Akün, Ö. F. (1998). Hayrullah efendi tarihi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 17, s. 76-79). İstanbul: TDV Yay.
- Akyıldız, A. (2018). *İlk Türk akademisi Encümen-i Daniş'in kuruluşu ve faaliyetleri (1851-1862)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.
- Başar, F. (1994). Kadı Beyzâvî'nin tarihe dâir eseri Nizâmü't-Tevârih'in Türkçe tercümesi hakkında. *Tarih Dergisi*, 35, 267-280.
- Bayram, S. (1981). Musavvir Hüseyin tarafından münyatürleri yapılan ve halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen silsile-name. *Vakıflar Dergisi*, XIII, 253-278.
- Beydilli, K. (2010). Süleyman Hüsnü Paşa. *İslâm ansiklopedisi* (C. 38, s. 89-92). İstanbul: TDV Yay.
- Chambers, W. (1876). *Tarih-i umumi* (C. I). (Ahmed Hilmi, Çev.). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Canatar, M. (1993). Cenâbî Mustafa Efendi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 7, s. 352-353). İstanbul: TDV Yay.
- Çapa, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türkiye'de tarih öğretiminin tarihçesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-28.
- Çetin, N. (2015). *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Demir, N. (2016). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DİA (2010). Şem'dânîzâde Süleyman Efendi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 38, s. 501-503). İstanbul: TDV Yay.
- Efe, A. (2004). Süleyman Hüsnü Paşa'nın tarih anlayışı. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 207-215.
- Flemming, B. (1988). Political genealogies in the sixteenth century. *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 123-137.
- Gökay, O. Ş. (2002). Kâtip Çelebi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 25, s. 36-40). Ankara: TDV Yay.
- Günaltay, Ş. (1995). Türk tarihinin ana kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşidüddin. *Bellekten*, I(1), 165-179.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahtan>. Erişim tarihi: 13.10.2021.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/curhum-beni-curhum>. Erişim tarihi: 25.10.2021.
- https://en.wikipedia.org/wiki/First_Dynasty_of_Egypt. Erişim tarihi: 13.10.2021.
- İpşirli, M. (1987). Lale Devrinde teşkil edilen tercüme heyetine dair bazı gözlemler, E. İhsanoğlu (Yay. Haz.), *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 33-42). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de tercüme müesseseleri*. İstanbul: Kitapevi Yay.
- Kılıç, H. (2003). Lârî, Muslihuddin, *İslâm ansiklopedisi* (C. 27, s. 103-104). Ankara: TDV Yay.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK yay.
- Küçükbezcı, H. G. (2016). Târih-i Âlem ve Târih-i Umumî'de yer alan Eskiçağ tarihi bölümleri üzerine bir değerlendirme. A. Aköz, D. Yörük, H. Muşmal (Ed.),

- International New Tendencies Congress in Ottoman Researches (INOCTE) Bildirileri* içinde, (s. 223-234). Konya: Selçuk Üniv. Yay.
- Küçükler, Ö. Z. (2015). *Osmanlı Bilimler Akademisi: Encümen-i Daniş (1851-1862). Türk-İslam tarihinde yükseköğretim içinde* (s. 137-149). M. Gençler (Ed.), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniv. Yay.
- Küçükler, O. Z. (2016). *Osmanlı devletinde eğitimde modernleşme ve Encümen-i Daniş* (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi.
- Nakıp, T. (2006). *Osmanlı Devleti'nde geç dönem tarih-i umûmîler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2009), *Osmanlı tarih yazıcılığının evrimi üzerine düşünceler, Tarih yazıcılık üzerine*, Ankara: Cedit Neşriyat, s.80-95.
- Özbilgen, E. (2012). *Osmanlı'nın Balkanlardan çekilişi: Süleyman Hüsni Paşa ve dönemi* (2. bs). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özcan, A. (1994). *Düsturname-i Enverî. İslâm ansiklopedisi* (C. 10, s. 49-50). İstanbul: TDV Yay.
- Özcan, A. (1995a). *Fezleketü't-Tevârîh. İslâm ansiklopedisi* (C. 12, s. 542-544). İstanbul: TDV Yay.
- Özcan, A. (1995b). *Ferâizizâde Mehmed Said. İslâm ansiklopedisi* (C. 12, s. 366-367). İstanbul: TDV Yay.
- Özcan, A. (2002). *Koca Hüseyin. İslâm ansiklopedisi* (C. 26, s. 130-131). Ankara: TDV Yay.
- Özcan, A. (2003). *Mehmed Çelebi, Ramazanzâde. İslâm ansiklopedisi* (C. 28, s. 449-500). Ankara: TDV Yay.
- Özcan, A. (2007). *Neşri. İslâm ansiklopedisi* (C. 33, s. 20-22). İstanbul: TDV Yay.
- Özcan, A. (2020). *Osmanlı'da tarih yazımı ve kaynak türleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Özdemir, R. – A. Aydın (2019). *Osmanlı tarih yazıcılığında muhtasar umumi tarihler üzerine. Anasay, 7, 105-136.*
- Öztürk, N., *Osmanlı tarihçileri* (3.bs), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Schmidt, J. (2002). *Kühü'l-Ahbâr. İslâm ansiklopedisi* (C. 26, s. 555-556). Ankara: TDV Yay.
- Şeşen, R. (1993). *Câmiu't-Tevârîh. İslâm ansiklopedisi* (C. 7, s. 132-134). İstanbul: TDV Yay.
- Yiğit, İ. (2021). *Osmanlı mülkünün tarihi coğrafyası*. İstanbul: Yeditepe Akademi Yay.
- Yinanç, M. H. (1940). *Tanzimattan Meşrutiyete kadar bizde tarihçilik. Tanzimat I içinde* (s. 573-595). İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Yıldız, E. (2015). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı tarihyazımında dünya algısının dönüşümü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Mersin Üniversitesi, İstanbul.
- Yolcu, C. (2016). *Ahmed Hilmi Efendi. İslâm ansiklopedisi* (C. Ek-1, s. 44). İstanbul: TDV Yay.
- Yurdaydın, H. G. (2003). *Matrakçı Nasuh. İslâm ansiklopedisi* (C. 28, s. 143-145). Ankara: TDV Yay.
- Zorlu, H. (2018). *Süleyman Hüsni Paşa: tarihçiliği ve Tavaîf-i Türk* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

EKLER**EK I: Tarih-i Âlem'in Tarih-i Kadîm Bölümünün Transkripsiyonu****[32] TARİH-İ KADİM**

İşte mevzû-ı bahs ve tedkîk olan şu hilkat-i âlem ile ehl-i İslam ve Yehûd ve Nasârâ kavillerince Hicret-i Nebeviye beyni beş bin beş yüz seksen beş sene olup biz buna Tarih-i Kadîm tesmiye eyledik. Bu dahi üç kısma münkasemdir. Birincisi Ezmine-i Evveliye'dir ki bu da iki ahde münkasem olup biri Ahd-i Âdem'dir ki Tufan'dan evvel gelen nev'-i beşerin ahvalini bahseder ve diğeri Ahd-i Nuh'dur ki devletlerin bidâyet-i teşekkül ve ihtirâ'î zamanına kadardır. Kısm-ı sâni Ezmine-i Esâtiriye'dir ki ihtirâ'-ı düvel tarihinden Roma şehrinin binasına kadar imtidâd eder ve kısm-ı sâlis Ezmine-i Tarihiye'dir ki Roma şehrinin binasından Hicret-i Nebeviye'ye dek imtidâd eder.

EZMİNE-İ EVVELİYE**Ahd-i Âdem**

Ezmine-i Evveliye'ye dair kütüb-i mukaddesenin rivâyatından başka elde bir senet olmayıp her ne kadar Mısırlılar ve Hintliler ve Farşlılar ve Çinlilerin kable't-Tufan birtakım cemiyet-i beşeriye teşkil eyledikleri bizce fesâne kâbilinden olarak menkûl ve muhakki ise de eser-i müverrihîn bade't-Tufan vuku' bulan teşkilâtın bahis ile onlardan sarf-ı nazar etmişlerdir. Cenâb-ı Hak Hazret-i Âdem ve Havva'yı tekvîn ve ihrâcdan sonra ikisinin izdivâcından Kâbil ve Hâbil nâm iki veled hâsıl oldu. İlk [33] önce Kâbil sonra da Hâbil doğdu ve ol vakitte kendi ile doğmayan kız karındaşı istifrâş caiz olduğundan ve her batından bir erkek ve bir kız doğduğundan Kâbil kendi ile doğan kız karındaşlarının Hâbil'e verileceğine razı olmadı ve Hazret-i Âdem de "Varınız birer kurban kesiniz hanginizin kurbanı kabul olur ise hakk-ı tezevvüç onunundur" dediler. Hâbil'in kurbanı taraf-ı Bârî'den kabul olundu. Sonra Kâbil hased ederek Hâbil'in başına bir taş urup katletti ve Kâbil Hâbil'i öldürdükten sonra kız karındaşını alarak Adn tarafına firar etti. Hazret-i Adem'in üçüncü oğlu Şit aleyhisselamdır ve Şit'in oğlu Enuş [Enos] onun oğlu Kînân [Kenan] onun oğlu Mehlâil [Mahalalel] onun oğlu Bâred [Yared] onun oğlu Hanûh ki Hazret-i İdris'tir. Onun oğlu Metûşâlih onun oğlu Lâmek onun oğlu Hazret-i Nuh'tur ve Hazret-i Nuh'un zamanında tufan-ı meşhûr zuhûr eyledi.

Lakin Hazret-i Âdem ile Tufan-ı Nuh beyninde bir rivâyete göre 1655 ve rivayet-i ahireye göre 2242 sene kadar zaman mürûr ettiğinden bu müddet içinde evlâd-ı Âdem tekessür ederek ceziretü'l-Arap'ın garp ve cenûp kısmı ve Mısır ve Dicle ile Fırat cihetleri ve Acemistan ve Hind ve Çin tarafları bir dereceye kadar meskûn olduğu ve bu müddet içinde Fars'ta ve Mısır'da Babil'de ve Hint'te birtakım cemiyât-ı beşeriye teşkil ettiği maznündür. Ulemâ-yı Fars/Fürs-ı kadîm mülûk-ı Fars/Fürs olan tabaka-i Pîşdâdiyânın birincisi Kuyumers [Keyumers] kable't-Tufan hükümdâr olup onun oğlu [34] Hoşnik ve onun oğlu Cemşid taht-ı saltanata cülûs ve badehu Sahak [Dahhak/Zakkak] Madi? denmekle ma'rûf şahs-ı zâlim gasben taht-ı Farsa çıktığı esnada Tufan vuku bulduğu ve Mısırlılar yine Tufan'dan evvel Nakraş/Nakraveş ve Nakraş ve Masram [Misram] ve Akam ve Garnak ve Lucim ve Haslim ve Hersal ve Nedersan ve Şemrud ve Nusidun ve Serkâk ve ve Sahlug/Sahluk ve Surid ve Harcib/Harjit ve Menaş ve Akruş/Afraus ve Eremyalinoş ve Ferân isimlerinde birtakım padişahlar gelip Tufan bu Ferân'ın zamanında vukû' bularak hatta Tufan'dan evvel yapılan ehrâmın Tufan mevzi'-i terbine ancak vâsıl olabildiğini iddia ederlerse de bizce mevsûk ve mu'temed değildir.

Ahd-i Nuh

Hilkat-i Adem'den 1655 veyahud 2242 sene sonra Tufan-ı Nuh zuhûr eyledi. Zuhûr-ı Tufan-ı Nuh hakkında Çinli ve Hintli ve Farşlı ve İbranilerin yekdiğerine mübâyin birtakım akvâli varsa da bizce şâyân ve sevk değildir. Tufan'ın umûmiyet ve husûsiyeti bahsi dahi muhtelif olup Çinliler ve Hintliler ve Farşlılar Tufan-ı Nuh'un kendi memleketlerinde adem-i vukuunu ve kendilerinin Tufan-ı husûsîleri vukû' bulduğunu iddia ederlerse de bilcümle İslâm ve Yahudi ve Nasara müverrihini Hazret-i Nuh'un ebu'l-beşer-i sâni olduğunda ve nev'-i beşer evlâd-ı Nuh'dan tekessür ve intişâr ettiği bahsinde ekseriyet üzere müttelik [35] bulduklarından binaenaleyh milel ve akvâm-ı mevcûdunun Hazret-i Nuh evlâdından intişârı esasına bizde bina-i mesele ederiz.

Tufan-ı Nuh

Hazret-i Nuh vahy-i ilahî ile rûy-i arzın garîk-i tufan olacağına kesb-i ma'lûmât iderek taraf-ı Rabbânîden gemi inşasına me'mur oldular. Kavmi ise iddia-yı nübüvvet ider iken şimdi dülgerliğe kalkıştı deyu istihzâ iderler idi. Yaptığı geminin tûlu üç yüz zira ve irtifâ'ı otuz zirâ idi.

Hazret-i Nuh'a "Sen ve avretin ve oğulların ve oğullarının avretleri ve her cins hayvandan ikişer erkek ve ikişer dişi al ve ben de kırk gün kırk gece yağmur yağdıracağım der ve rûy-i arzda her ne kadar mahlûk var ise telef olacak der ve şümşad ağacından bir tabut yapıp cesed-i ademi koyasın ve bir yıllık erzak alasın" deyû hitâb-ı izzet vârid oldu ve Hazret-i Nuh da emr-i ilâhiye imtisâlen bunları icradan sonra tufan zuhûr eyledi. Şöyle ki sular kabardı ve en yüksek dağları on bin arşın aştı ve lâyenkatî yağmurlar yağdı ve yeryüzünü 150 gün kâmilen su ihâta eyledi. Sonra Cenâb-ı Hak bir rüzgâr halk etti. Yağmurlar sâkin olarak beşinci ayda Cûdi Dağı isminde bir dağ üzerinde bir ay²³ durdu [36] ve ertesi ayın onuncu günü Nuh gemisinin örtüsünü açarak yeryüzünü gördü ve gemiden çıktı ve kendi kavminden gemide seksen kişi daha var ise de cümlesi helâk olup benî beşer Yafes, Ham, Sâm²⁴ nâm üç evlâdından

²³ Bilâd-ı Cezire dâhilinde ve Bayezid denilen kasabanın üç saat ba'idindedir. Nâm-ı diğerle Ararat Dağı dahi denir.

²⁴ Yafes'in sekiz oğlu vardır. 1. Türk'tür ki Asyâ-yı Vusta İssi [Issık] Göl karibinde iskân eyledi. 2. Gomer (selt/salt-samîrin?) [Kimmer?] dir ki Bahr-i Siyah'ın cihet-i şimâlisine hicret etti ve ba'dehû nesli cânib-i garbiye tefrik eder. Avrupa'nın cenûb-i garbisinde sâkin oldular ve ekser Avrupahlılar onun neslindedir ve Gomer'in üç oğlu olup birinin ismi (Aşkenâz) (Sakalbe – islâv)dır ki Bahr-i Siyah'ın cihet-i cenûbisinde ve ikincisinin ismi Rifâs? [Rifat] (Paflagonya- Efrenc) dir ki Eşkinâz'ın mahall-i şarkiyesinde ve üçüncüsünün [37] ismi Tuğrâme [Togarma] (Hazer) dir ki Rifâs'ın cânib-i şarkiyesinde meskûn idi. 3. Me'cûh [Magog] (Mağo-Sikat)dur ki Bahr-i Hazer'in cihet-i şimâlisi yani Tataristan'a hicret eyledi ve ekser Asyâ-yı vusta ahâlisi onun neslindedir. 4. Madi'dir [Madai] ki İran'ın taraf-ı şimâlisini ittihâz-ı mesken etti. 5. Yavan'dır ki bilâd-ı Yunan'da tavattun eyledi. Bu Yavan'ın dört oğlu olup birincisi Elişa [Elişah] (Elinor)dir ki mahall-i iskânları Yunan'ın cenûb-i garbisinde vâki Helâs/Hellas Vilâyetidir. İkincisi Tarşis'dir ki Anadolu'da Kilikya (İçil) eyaletidir. Hatta bu isme mensûp eyâlet-i mezkûrede Tarsus şehri vardır. Üçüncüsü Ketim'dir [Kittim] Antalya ve Yunan ve Kıbrıs sevâhilinde temekkün etti. Dördüncüsü Dodanim'dir ki Arnabudluk [Arnavutluk] tarafında sakin ondan bazıları dahi Fransa'nın cenûbunda ve Marsilya cihetinde iskân ettiğine kâildirler 6. Tobâl? (İberyâ) dir ki Bahr-i Siyah ile Hazez beyninde ve Me'cûc kurbunda ihtiyâr-ı ikâmet eyledi. 7. Maşek (Kapadok) dir ki Tobal [Tubal] kurbunda sakin oldu. Bunlardan bazıları Bahr-i Baltık sahilinde iskân [38] edip onlardan da Moskovların teselsül ettiği mervîdir. 8) Teras/Tras'dır ki o da Rum İli cihetinde meskûn oldu. Ve Küre-i arzda mevcûd ahâlinin nusfî evlâd-ı Yafes'ten olmak üzere maznûndur.

Hâm'ın dört oğlu vardır:

1. Kûş'dur ki onun da altı oğlu vardı. Bunlar bilâd-ı Arab'ın cihet-i garbisinde sâkin oldularsa da ekser nesli Afrika'ya nakletti ve bunlardan birtakımı dahi Basra Körfezi'nin taraf-ı şimâlisinden Bidâ ile Dicle ve Fırat mabeyinlerine doğru yayıldılar ve Afrika ahâlisinin ekserisi onun neslinden zannolunur. Ve Küsek [Kuş] oğulları bilâd-ı Arap'ta ve Afrika'da sâkin olup yalnız içlerinden Nimrud, Fırat sahilinde iskân ve Bâbil'i te'sis etti.

2. Misrayim dir ki Mısır'da tavattun eyledi. Ve ondan yedi kabile tefri' etti. Birincisi Ludim dir ki meskeni Mısır-ı garbidir. İkincisi Lehâbim (Libyalılar)dir ki Ludimin cenûbunda meskundur ve dördüncüsü Neftuhim'dir ki Mısır'ın sahil-i şarkisinde sâkindir. Beşincisi Fetrusim'dir ki Mısır-ı ulyâda mutavattındır. Altıncısı Kesluhim'dir ki Mısır ile arz-ı Kenan arasındadır. Ve Filistinliler buna mensuptur. [39] Yedincisi Kefturim'dir ki mahalli Kıbrıs adasıdır.

3. Fut'tur [Put] ki Afrika'nın şimâlinde sâkin oldu. Mors kabilesi buna mensuptur.

4. Ken'an'dır ki bu isimle ma'ruf arâzide ikâmet eyledi. Bunun da iki oğlu olup biri Saydon'dur ki Sayda şehrinin bânisidir. İkincisi Has'dır [Het?] ki bu iki kişiden dokuz kabâil nis'ab ederek arz-ı Kenan'da meskûn oldular.

Sam'ın beş oğlu vardır 1. Arfahaş/Arkahaş'dır [Arpaşat] ki Fırat ile Dicle beynine doğru yayıldı. Arfahaş'dan Şalih ve Şalih'in [Şelah] Âbir [Eber] isminde bir oğlu olup Âbir'in dahi Kahtan veyahud Yektan [Yoktan] ile Faliğ [Peleg] isminde iki veledi vardır. Kahtan'ın dahi Cürhüm ve Yağreb isminde iki oğlu olup Hazret-i İsmail bu Cürhüm Kabilesi'ne kesb-i ittisâl etmiş ve Hazret-i İsmail'in Kabile-i Cürhümden tezevvüc ettiği kızıdan on iki veledi dünyaya gelip onlardan biri olan Kaydar? [Kedar] cedd-i emced Hazret-i Fahr-i Kainat'tır.

Ve Yağreb'in [Yağrub] Yuşhab nâm-ı diğerle Saba/Seba isminde bir veledi olup ondan da Hayr [Himyar] Kehlân Amr ve İş'ar Benü Âmile ismindeki evlâd dünyaya geldi ki cemi' kabâil-i Yemen onun bastovanındandır 2. Aylam'dır (Elam) ki bilâd-ı Acem'in cenûbunda iskân eyledi. 3. Lavez'dir [Lud] ki Suriye cihetinde sâkin oldu. Ve bunun evlâdından biri olan Amalika ilk önce Yemen tarafında meskûn iken muahharan Beni Yağreb tarafından def' edilerek onlar da cihet-i Şam'a çekildiler. 4. Asur'dur ki Asurilerin ceddidir. 5. Aram'dır ki bunun evlâdından olan

tekessür ve intişâr eyledi ve Ken'ân veyahud Yâm nâm veledi -ki Kur'ân-ı Kerim'de fıkrası mezkûrdur-pederine iman etmediği ve gemiye binmediği cihetle gark oldu ve gemiden çıktıklarında Kürdistan'da bir köy binâ ettiler ve seksen hane inşâ eylediler ve Hazret-i Nuh Tufan'dan sonra altmış sene daha muammer olup ba'dehû vefât etti. Kendilerinden sonra kalan üç veledi -ki Sâm, Hâm, Yâfes'dir- arz-ı cezirede ve Babil'de tavattun eylediler. Yafes büyük, Sam orta ve Ham en küçükleri idi. Ve orada ba'de't-tekessür intişâr ettiler. Evlâd-ı Sâm'dan Suriye ve Ceziretü'l-Arab ahâlisi, evlâd-ı Hâm'dan Mısır, Habeş, Zenci ve Hind ve Sind ve Kabt? [Kıpti?] milletleri ve evlâd-ı Yafes'ten Türk ve Tatar ve Çin ve Fars ve İslav ve Efrenc ve Çerkes ve Rum ve Got ve Latin milletleri teşâ'ub ettiğini bi'l-cümle nesâbîn iddia ederler. [37] Tufan'ın bu vecihle vuku'undan sonra biraz müddet daha volkanlar hâdis olup tekessür eden ebnâ-yı beşer ekseriya yüksek dağ tepelerinde te'ayyüş eder ve arazi-i münhattaya nüzule korkar idi. Bir müddet de böyle devamdan sonra ihtilâlât-ı tabi'ye-i arzıyeye bir sükûnet-i tâmmе geldi. Ve nev'-i beşer yüksek dağlardan nüzûl ile etrâf-ı arza yayılmaya başladı. Çünkü her ne kadar tufan sükûnet buldu ise de sel basmak, dereler taşmak gibi belâyâ-yı nâ-gühâni eksik değildi. Ve Tufan'dan biraz sonraları bu misillü hasârâtın vuku'una enbiyâ-yı salife kitabları da delâlet eder. Ve onlarda niam-ı ilâhîyenin [ilahi nimetlerin] ta'dâdı sırasında karalardan deryaya vâki' olan sedler ile deryâların hücum ve tuğyânı def' olunduğu makâm-ı tahdîste mestûrdur. Sahaf Eyûb'un otuz sekizinci babda [38] Hak Teâlâ'nın Eyûb'a "Biz deryâyı setler ile kapadık ve hudut ta'yin eyledik ve ona dedik ki bundan öte geçemezsin ve bunda kabarmış talazlarını kırarsın ve bozarsın" deyu hitâp ettiği ve kezâ 104. Zebûr'da "Ya Rab! Sen deryâyâ had koydun, ondan teaddi etmez ve geçip karayı örtmez; lakin isyân-ı benî âdem ve alel gün ve fesâd-ı âlemden gâh olur ki derya karaya yayılıp bazı vilâyetleri gark eder. Nitekim zamân-ı sâbıkta defa'atle vaki' oldu" deyu mezkûrdur. Ve Berdüs/Berdevs'in? [Berossus] Tarihi'nde Tufân-ı Nuh'dan evvel Enüş [Enoş] bin Şit asrında dahi bir tufan vuku' bularak arzın sülüsü [üçte biri] ol tufanda helâk olduğu mezkurdur. [39] Evlâd-ı Nuh'un tefrik etmezden evvel Fırat ile Dicle arasında Sincar sahrasında bir kule inşasına teşebbüs edip semâyâ kadar irtifa'a çıkarmak murat etmeleri üzerine beyenlerinde bir muktezâ-yı hikmet-i ilahiye iftirâk-ı elsinе vâki' olarak birbirlerinin ifâdesini fehimden âciz kaldıklarından rûy-i arza dağıldıkları ve kulenin adı Burc-ı Bâbil olduğu hakkında bir şâyia mütevâtiren vârid ise de âdet-i ilâhiye münâfi olduğu için pek de tasdike şâyân değildir.

Auz [Avs/Uz] Âd ûlanın ve Kaşir [Casir] Semûd'un pederi olup bunların ikisinin de ensâbı münkati'dir (soyu kesilmiştir) ve Hul isminde bir veledi dahi vardır ki Suriye cihetinde meskûndur.

EK 2: Tarih-i Âlem'in Küçük Asya'nın Kadim Milletleri Bölümünün Transkripsiyonu

[45] Ezmine-i Esâtiriyye

[640] Fasl-ı Âşer: Asyâ-yı Suğrâ Milel-i Kadîmesi

Kıssa-i mütevâtire-i Burc-ı Babil'in vukû'undan sonra ebnâ-yı Nuh'un kıta'ât-ı cihâna teferruk ve intişârı sırasında akvâm-ı Sâm ve Yafes'den birtakımları dahi Asya-yı Suğrâ'yı kendilerine ittihaz-ı mesken ve vatan itmiş. Ve hıttâ-i mezkure tevâli-i dühûr ve ez mân ile onların zürriyet ve a'kâbindan kesbi cemiyet ve temeddün eylemiştir ki akvâm-ı mezkure 1.Pont [Pontus] 2. Kapadokya 3.Silisyâ [Kilikya] 4. Pamfilya [Pamphylia] ve Pisidi [Pisidya] 5.Sivlim? ve Likaonya 6.Misi [Mysia] ve Truva 7.Lidya 8. Karya 9. Bitini [Bithynia] ve Paflagonya ve Maryandini 10.Frigya 11.Lisyâ [Lykia] milletlerinden ibarettir. Bunlardan beş evvelkilerin bir rivayete göre evlâd-ı Sâm'dan ve bâkîlerinin ebnâ-yı Yafes'den ve rivâyet-i uhrâya göre Lidya ve Karya Misyalılar ebnâ-yı Sâm'dan ve bâkîleri evlâd-ı Yafes'ten oldukları ve Frigya ve Lisyâ [Lykia] ile [641] Lidya'nın taraf-ı şimalisi cins-i muhtelit buldukları iddia oluna gelmekte ise de akvâm-ı mezkûrenin el-yevm milliyetleri zâyi olduğundan rivâyât-ı mehbûse için elde pek de bir sened-i muttasıl yoktur.

1.Pont [Pontus]

Pont denilen kıta-i arâzi Asya-yı Suğrâ'nın şimâl-i şarkisinde olup şimâlen Bahr-i Siyah ve şarken Kafkasya ve Ermenistan ve garben Paflagonya ve cenûben Kapadokya ile mahdut olup Tibâr-ı [Tibareniler] Şalib? [Chalybler?] Muzinik (Maşık) [Mosinik] denilen akvâm ile ve mu'ahharan cihet-i sahiliyesinden Trabzon ve Amis [Amisos?] (Amasra) şehirleri dahi Yunan muhacirleriyle meskûn oldu. Bilad-ı ma'rûfesi Amasya, Giresun, Zile, Komana Pontika (Almut), Polumoniyum [Polemonium] [Faça [Fatsa] kurbünde harâbe), Temis [Terme], Neoszara [Neocaesarea] (Niksar) şehirleridir. Rivâyet-i vakı'aya göre Pont kıtası iptida-yı emirde Kapadokya'dan bir kısım olub Hicret'ten 1142 sene mukaddem ikiye ifrâz olunarak Farslıların idâresinde müstakil bir sadr-ı ablak itibar olunmuştur. Ve mezkûr sadr-ı ablağın verâset suretiyle idâresi meşrût olup nîm istiklâliyetleri dahi var idi. Ve hükûmetleri Farnâk [Pharnakes] nâm kimse ile ibtidâ eyledi (1142). Halefi Artabaz [Artobazanes] nâm kimse olup ondan sonra Birinci Aryobarzan [Ariobarzanes] Pont hükümdarlığını ihrâz itmiş ve istiklâli Hicret'ten 1102 sene mukaddem Farslıların taht-ı tasdikine [642] girip şu kadar ki himâyet-i Fars yine üzerlerinde kalmıştır. Amasya şehri Aryobarza'nın merkez idaresi idi. Ondan sonra bir müddet ahlâfi idâre edip nihâyet İskender-i Yunânînin Asyâ-yı Suğrâ'yı hengâm-ı istilâsında Pont dahi Yunanlı zîr-i idâresine intikâl eyledi (956). Ve İskender-i merkûmun fevtinden sonra ümerâ-yı İskender'in yekdiğeriyle harbe kıyâm ettikleri sırada Pont yine iâde-i istiklâl ederek İkinci Mihridad [Mithridates] Vatani hükümdarlığını ihrâz eylemiştir. Mihridad-ı Saniden Mihridad ı Sadis'e kadar Pont kıtası muhafaza-i istiklâl etmiş ise de Mihridad-ı Sâdis zamanında Ermeni Kralı Arşak [Arsakes] hücum ve galebe ederek kıta-yı mezkûreyi taht-ı himâyetine almış ve halefi bulunan Ardaşis kerimesini Mihridad -ı Sabi'a vererek Pont kıtasından maada biraz memâlik daha bahş ve izâfe eylemiştir. Ardaşis'in oğlu Dikran [Tigranes] dahi fevka'l-had riâyet ederek Romalılar aleyhine birlikte hareket ve müddet-i medide maârik ve hurûbda beraberce bulunarak düşmanları üzerine istihsâl-i galebe eylediler. Mihridad -ı merkûm pederinin vefatında 12 yaşında yetim kalarak altı seneden mütecâviz nail-i irs-i hükûmet olamayıp şurada burada avâre dolaştıktan sonra ber-vech-i meşrûh Ermenilerin sıhriyet ve himâyeti vasıtasıyla istihsâl-ı hak-ı saltanat itmişdir. Mihridad-ı merkûm ondan sonra Sitya'nın (İskitya?) bir kısmını ve Simri [Kimri] Bosforini [Kimmer Bosporosu] (Kırım) ve Kapadokya ile civarını zabt ve istila etti. Romalılar Kapadokyalıların imdadına gelerek Mihridad'ı [643] cihet-i mezkûreden kifâyede icbâr eylediler (721). Mihridad dahi yalnız başına mukâvemet edemeyeceğini anlayarak Romalıların kavline mutava'at ve fevkalhad bir gayz ve husûmet ile geriye mu'âvedet eyledi. Ve birtakım kavmi dahil ittifakı ettiği gibi Ermenistan Kralı Dikran [Tigranes] ile de birleşerek sessizce bir ordu-yı cesîm tehyie ve zaptını arzu ettiği eyâlâta sevk ve dühûl etti. Ve bir sür'at-i nâgêhâni ile Kapadokya'yı ve hemen Asya-yı Suğrâ'nın kısm-ı a'zamını fethederek Romalılara i'lân-i harb manâsını işrâb etmek üzere ve hele evlâda vasıl olduğu şehir ve kasabâtta bulduğu Romalıları zebh ve katletti (710). Bu hadisede Romalılarından yüz bin kişi telef olduğu mervîdir. Mihridad'ın müttefiki ve vekili bulunan Arhalavus? [Arkhelaus] o sırada Yunanistan'a geçerek Romalılar yedinden Yunanlıları tahlîs edici sıfatıyla görünmekle bütün Yunanistan hul'-i tâ'at ve Roma Cenaralleri Arhalavus mukâbelesinde kâmil münhezim oldular. Ve nihâyet Roma'dan Silla [Sulla] nâm ceneral gönderilerek merkûm Arhalavus askerine galebe ile be-tekrâr Atina'yı zabt etti (709). Ve ferdası sene (bir sonraki sene) Sineşerüne? (Kapranu)'da Mihridad'ın cenerallerinden Taksila [Taxilus] ve Orşomen [Orhomenos] (Seripo)'da [Serigo] Arhalavus'a sûret-i mükemmelede galebe

çalarak ba'dehû Asya-yı Suğrâ'ya geçip Mihridad üzerine hücum ve asakirinden 200.000 kişi itlâf eyledi. Ve Mihridad'ın donanması dahi hem münhezim ve hem de fırtına ile perişan olarak tebaasında da hoşnutsuzluk [644] emareleri görmekle taleb-i sulha mecbur oldu (707). Ve mevcut donanmayı Romalılara teslim ederek fethettiği memâliki dahi red ve iâde eyledi. Ve atı'l-hulûl iki sene zarfında Kolşid [Kolkhis] (Abaza) ve Bosfor [Bosporos] (Kırım) ile civarında tuğyân eden kabail aleyhine harp açtı. Maa-mafih Kapadokya'dan hayli vakit muhafızlarını çekmediği cihetle Silla'nın [Sulla] kaymakam bulunan Murena hücum ederek ehemmiyetsiz bir iki muharebe kaybetti (704). Yedi sene sonra yani Hicret'ten 697 sene mukaddem Bitini [Bithynia] Kraliyeti'ni hasr ve zabt ve yeniden taarruza kıyâm ile Kutta'nın [Cotta] ordusunu Halisdoin [Khalkedon] (Kadıköyü)'de tefrîk ve taksîm ve Sızıkı [Kizikos], (Miside [Mysia] ve Arteka kurbunda bir harabedir) muhasara hâline vaz' eyledi. Lakin Lukillus [Lucullus] dahi Mihridad'ın (Mithridates) ordusunu olduğu yerde muhasara ve terk-i mevki'a icbâr etti. Ve donanmasının bir kısmı da Tenedos (Bozcaada) ve Limnos (Limni) yakınlarında harap ve perişan oldu. Bunun üzerine Mihridad geriye çekilerek Lukillus dahi takibe devam ve birkaç inhizamdan sonra galebe-i kâmile istihsâl etti (691). Ve Mihridad [Mithridates] Ermenistan kralı Dikran [Tigranes] nezdine giderek onun muâvenetiyle bir ordu-yı cesim tehiyye ve teşkil etti ise de iki defa vuku' bulan müsâdemede yine mağlûb olmuş ve artık çaresiz kalmış idi. O sırada Lukillus [Lucullus] Roma'ya çağırılmış bulunmakla onun gaybubetinden bi'l-istifâde be-tekrâr hıttâ-i hükümetini zabta muvaffak oldu (689). Lakin iki sene sonra Fırat kurbunda bir muharebe-i leylide Ceneral [645] Pombe [Pompeius] suret-i mükemmelede galebe ile Mihridad'ın ordusunu perişan ve onun üzerine Mihridad firara mecbur olarak Bosfor'da hükümrân olan oğlu Maşara'nın [Machares/Mahare] nezdine gidip o tarik ile sevk-i asker ederek İtalya'ya arkadan duhûlü emel etti. Halbûki askeri böyle bir sefer-i medideden ürkerek ve Romalılar tarafından dahi tahrik olunarak ihtilâl ve diğer oğlu Farnak'ı [II. Pharnakes] kendilerine kral intihâb eylediler. Ve onun üzerine ye's ve fütûr getirerek kendi kendini temsil etti ise de zehir kifâyet etmediğinden müstahfızı bulunan Gavlılı [Galyalı] karakol neferine kendisini katlettirdi (686). Merkûm Farnak [Pharnakes] pederinin cenazesini mumyalattırarak Pombe'ye [Pompeius] götürdüğü ve Pombe'nin dahi mükemmel bir cenâze alayı tertip ettiği mervidir. Mihridad-ı merkûm 22 lisana aşına ve fevka'l-me'mûl cesâret ve şecâ'at ashâbından olduğu ve kendisine Büyük Mihridad (Büyük Mithridates) denildiği mestûr-ı sahâyif-i tevârâhtir. Farnak [Pharnakes] pederine bu vecihle ihânetden sonra bir müddet Bosfor [Bosporos Krallığı] Kraliyeti'nde bulunup muahharan Sezar ile Pombe'nin (Pompeius) ikâ' ettikleri ihtilâl-i dahilide tecrübe-i tâlî'a kıyâm ve pederinin kadimen mutasarrıf olduğu hükümetgâhını nez'a ikdâm etti ise de Sezar üzerine yürüyerek feth eylediği memâliki istirdâd eyledi (669). ve Zila'da (Zela) [Zile] Farnak'ı üç gün içinde münhezim ve perişan ettiği gibi Farnak da Sinop'ta vire ile teslim ve Bosfor'a²⁵ [646] avdetle biraz sonra fevt oldu. Ve Farnak vakı'asından sonra Pont'un [Pontus] bir kısmı (şimâl-i şarkî ciheti) İmparator Antuvan'ın ve mu'ahharan Augustus'un hüsn-i rızalarıyla bir sıfat-ı istiklâliyet kazanarak bir küçük kraliyet teşekkül ve Polemon isminde iki prens orada icrâ-yı hükümet eyledi. Birinci Polemon Bitinideki [Bithynia] Laodis [Laodik] (Eskihisar)'de [Lykos'un kıyısındaki Laodekia] Zenon nâm kimsenin oğlu olup Partlar ile Oktav [Oktavianus] aleyhine açılan muharebelerde yararlık gösterdiği için Kayser Antuan [Antonius] Pont Kraliyetine [Pontus Krallığı] iclâs eyledi ve muahharan Antuvan'a galebe çalan Oktav [Oktavianus] ile de uzlaşarak fevt oluncaya kadar hudud-ı kraliyetini muhafaza etti. Ve Hicret'ten 633 sene mukaddem fevt oldu. Bunun saha-i hükûmeti Termud (Terme suyu)'dan Kolşid [Kolkhis] (Abaza)'e kadar mümted olub arz-ı mezkûre Pont Polemon'un tesmiye olunur idi. Merkûm Hicret'ten 636 sene mukaddem Bosfor'u dahi zamime-i mülk etmiştir. Bazı asâr-ı cedideden vaki olan istinbâta göre Hicret'ten 621 sene mukaddemine kadar Birinci Polemon'un hükûmeti anlaşılıyor. Vefatından sonra oğlu İkinci Polemon halef oldu ise de validesi Pitodori [Pythodorida] vasiye-i hükümet bulunur idi. Ve Hicret'ten 586 [647] sene mukaddem hükümetini rızasıyla İmparator Neron'a terk eyledi. Ve bununla da Pont Kraliyeti mahv ve munkarız oldu.

²⁵ Hicretten 11 asır mukaddem teşekkül etmiş bir kraliyet olup Bosfor Simuin? [Kimri?] [646] (Yenikale Boğazı)un Asya ve Avrupa cihetlerindeki memâliki muhît ve câmi 'idi. Makarr-ı idaresi Yenikale (*Pantikapeum*) (Kerc) şehri olup Tanay [*Tanaïs*] (Azak) ve Fanagori [*Fanagoria*] (Taman kurbunda harabedir) ve Teodos [*Theodosia*] (Kefe) şehirleri bilâd-ı meşhuresindedir. Vilâyet-i mezkûreyi Mihridad fethedip muahharan Romalılar müntakil ve Hicret'ten 3 asır mukaddem dahi Gotların zir-i hükmüne dahil oldu.

2. Kapadokya

Kapadokya Sivas ve Karaman cihetleri olup cenûben Silisya [Kilikya] ve şimâlen Pont ve şarken Ermenistan'ı tefrik iden Fırat ile mahdut olup Mişâkid [Mazaka] yahut Sezara (Kaysariye) makarr-ı idaresi idi. Ve İskender-i Yunâniden mukaddem Pont [Pontus] dahi Kapadokya'nın bir kısmı addolunur idi.

Kapadokya mukaddemleri birtakım nîm müstakil prensler idaresinde ve bir müddet Ermenilerin zir-i hükmünde bulunup sonraları Fars memalikinden ma'dûd ve mu'ahharan İskender-i Yunani'nin idaresine müntakil oldu. Ondan sonra Antigon'un [Antigonos] hükümeti zamanında ümerâ-yı İskender'den Avmenik?/Avmen'in [Eumenes] yed-i hükûmetine geçip nihâyet Hicret'ten 934 sene mukaddem îâde-i istiklâliyet etti. Ve Hicret'ten 992 sene mukaddemine gelinceye kadar Kapadokya'da hükümdarlık eden kesân üzerine ma'lûmât-ı tarihiye nâkıs ise de tarih-i mezkûru müte'âkip olan asırda 972 sene mukaddeminden 714 sene mukaddemine gelinceye kadar Arıyosat [Ariarathes] isminde on nefer ve 714 sene-i mukaddeminden 656 sene-i mukaddemine gelinceye kadar Ariyobarzan (Ariobarzanes) isminde üç nefer kimsenin hükümet istediği menkûş-ı sahayif-i tevârihidir. Yedinci Ariyarat [Ariarathes] Büyük Mihridad'ın [Mithridates] mağlûbu olduktan sonra memâliki [648] Mihridad'ın [Mithridates] yed-i istilâsına geçip onun dahi fevtinden sonra Kapadokya Romalılar idare ve himâyesine intikâl eyledi. Lâkin yine bir hayli müddet Roma himâyesinde bir kırâliyet ad ve irtibar olunu Hicret'ten 605 sene mukaddem Kayser Antuvan (?) tarafından kral nasb olunan ve muahharan Kayser Augustus [Augustus] tarafından dahi tasdik olunan Arhalavu(o)s'un? [Archelaus] Kayser Tiber [Tiberius] vasıtasıyla hal'i ve esareten Roma'da fevtinden sonra artık Kapadokya bütün bütün Roma eyaleti hükmüne tenzil kılındı. Ve ondan sonra üç eyâlete ifrâz olunarak şimâl-i garbi cihetinde Sebasit [Sebaste] (Sivas) havalisi birinci ve cenub-i garbi cihetinde Mişaki(e)d? [Mişhak /Mazaka] (Kaysariye) havalisi ikinci ve cenûb-i şarki cihetindeki Ermenistan kıtası üçüncü kısım add ve itibar olundu. Ve şimâl-i şarkî ciheti dahi Ermenistan'dan ma'dûd oldu. Ve bu taksimât ile de Kapadokya'nın devr-i istiklâli hitâm buldu.

3. Silisya [Kilikya] ve Özrevan [Osroene]

Silisya [Kilikya] Asya-yı Suğrâ'nın cenûb-i şarkisinde cenûben Bahr-i Sefid ve şimâlen Kapadokya ve garben Pamfilya [Pamphylia] ve Pisidi [Pisidia] ve şarken Suriye ile mahdut ve şimdi Karaman namıyla ma'rûf bir kıt'a-i arâzi olup taraf-ı dahilisi Suriye ahaliyle meskûn ve cihet-i sahilisi dahi Yunanlı şehirleriyle muhât idi. Silisya'nın [Kilikya] evâil-i tarihi meçhul ve nâ-mazbût olup sonraları [649] Farşlıların (Perslerin) zir-i idâresine geçtiği ve Dar(r)'a'nun [Darius] hezimetini üzerine İskender-i Yunani'nin taht-ı idâresine intikâl eylediği ma'lûmdur. Ondan sonra Selevkilerin [Selevkosların] ve Selevkilerden sonra Mısır'da hükümrân olan Lajid [Laged] hânedânının yani Betalisa?'nın [Ptolemaios'un] yed-i istilâsına geçip Hicret'ten 730 sene mukaddemlerine doğru Akdeniz korsanlarının melce ve kemini? hükmüne girdi. Ve Roma generallerinden Pombe [Pompeius] nihâyet onları imhâ ederek Hicret'ten 687 sene mukaddem bütün bütün Roma eyaleti hükmüne tenezzül etti. Silisya'nın [Kilikya'nın] makarr-ı idâresi Tars [Tarsus] şehri olup Sülüs/Süls/? [Soli] (Mezadlı karyesi) [Mezitli] ve Mal (Mallu) [Mallus] ve İssus (Payas) ve Anazarba (Anavarza) yahud Kayseriye [Caesarea] (Adana) ve Silifke şehirleri dahi bilâd-ı meşhûresindedir.

Özrevan [Osroene]

Özrevan denilen kıta şimâlen Tarsus Dağları ve cenûben ve şarken Nehr-i Habur ve garben Fırat Nehri ile mahdut bir vilâyet olup Roma İmparatoru Trajan tarafından feth ve zabt olundu. Ve Karakalla'dan [Caracalla] Herakliyos'a [Herakleios] varıncaya kadar Romalılara irtibâtı pek nadiren münkatı olup muahharan Hicret'ten iki asır mukaddem şark imparatorluğu idaresine geçerek şark nahiyesi idâdında bulundu. Bunların kraliyet-i kadimleri avanında Abgar unvanıyla pek çok hükümdarları gelip Edes [Edessa] (Urfa) pâyitaht-ı [680] saltanatları idi. Ve Hicret'ten sekiz asır mukaddeminden beden ile üç asır mukaddemine kadar Abgar ahlaflarının hükümetleri devam eyledi.

4. Pamfilya [Pamphylia] ve Pisidi [Pisidia] ve Süleym [Solym?] ve Likaonya

Pamfilya [Pamphylia] ve Pisidi [Pisidia] Asya-yı Suğrâ'nın cenûb-i şarkisinde olup şimdiki İç İl Sancağı'ndan ibâretidir. Rivâyete göre Pisidi [Pisidia] ahaliyi Yunanlıların sevâhilinden veyahut başka bir mahalden tardeddiği birtakım muhâcir ahali-i vahşiye olup Romalıların Asya-yı Suğrâ'yı tarih-i istilasına kadar işbu iki sancak her ne kadar Farşlılar ve Yunanlılar ve Selevkiler [Selevkosların] zir-i hükmüne geçtilerse de bir dereceye kadar idâre-i müstakile üzere bulunurlar idi. Ondan sonra adeta Romalıların eyâletlerinden ma'dûd oldular. Pamfilya'nın [Pamphylia] bilâd-ı meşhûresi Attala [Attaleia] (Antalya) ve

Ulbi? [Olbia] (Satala?) [Satalia] ve Sid [Side] (eski Antalya) ve Pisidi'nin Silga? [Selge?] (şimdi mahalli nâmalûmdur) ve Pisidi Antiyohas? [Antiocheia] (Akşehir) [günümüzde Pisidia Antiochea Yalvaç olarak kabul edilmektedir] şehirleridir. Süleym [Solymeis?] dahi Lisyâ'nın [Likya] taraf-ı şarkisinde meskûn ve bu nâm ile ma'rûf bir millete mensûp kıta-i sagire olup müddet-i medide muhafaza-i istiklâliyetten sonra elviye-i mütecâvire-i mezkûre ile birlikte Romalılar taht-ı tabî'iyetine geçmiş ve Likaonya (Konya) dahi Süleymler ile birlikte yine Romalıların idâresi altına girmiştir. Elviye-i erba'a-i mezkûrenin Romalılardan mukaddem imrar ettikleri eyyâm ve istiklâllerinden bahs-i ma'lûmât-ı [651] tarihiyyeye zikr bulunamayıp Asya-yı Suğrâ'nın bilâd-ı saire-i cenûbiyesi misillü Mısırlılar, Asurlular, Keldâniler, Farslılar, Yunanlılar, Selefikiler [Selvkosların] taht-ı idârelerinde bulunmuşlardır.

5. Misi [Mysia] ve Truva/Troa ve Bergama

Misi [Mysia] denilen kıta-i arâzi şimdiki Karesi Sancağı ve havalisinden ibâret olup maamafih hududu defaatle tagayyür ve tahavvül etmiştir. Lâkin suret-i mutlakada olarak cenûben Lidya ve şarken Bitini [Bithynia] ve şimâlen Propontid [Propontis] ve garben Adalar denizinden ibârettir denilebilir. Misi [Mysia] beş memleketi muhtevi olup (1) İoni [İonya] şehirleriyle memlû olan sevâhil (2) Truva/Troa (3) Abreten (4) Yunan muhaciri şehirleriyle muhat olan Misi Helsiponik [Mysia Hellespontos](5) Dolyun [Dolion] ve Sızık? [Kizikos] memleketleridir. Misi Helseponik'e [Hellespontos] Küçük Misi denildiği gibi sevâhilde olan Abreten ve Dolyun? [Dolion] memalikiine de Büyük Misi dahi ta'bir olunur. Misi [Mysia] ahali ismini Mislerden ahzetmiş olduğu rivâyet olunmakta Dardin [Dardanos] isminin bulunuşu dahi bu zanna tefvit vermektedir. Bu misilli bulunan ahaliyi sahilde vâki' Yunanlılar taht-ı hüküm ve kahirlarına aldığı gibi civârında bulunan ümerâ-yı vahşiye dahi istilâ eylediler. Ondandır Karazos [Kroisos] ve daha sonra Farşlılar taht-ı tabî'iyetine geçip bunlar zamanında bir sadr-ı ablak itibar olundu. Aoli denilen kıta'a Sızık [Kizikos] (Ataki? [Artake] kurbunda harâbe)den [652] Kayküs [Kaikos] (Bakırçayı) Nehrine kadar mümted Misi sevâhilinden ibâret olub İolilere [Aiollere] ait olarak başlıca 11 şehir ta'dâd olunur. Bunlardan maada Lesbos (Bozcaada) Ceziresi dahi Aoli muhacirlerine mensuptur. Kôm yahud Sim [Kyme] (harabedir) şehrin en mu'tena bilâdından olub şair-i meşhur Omiros'a [Homeros] mensup olan Medn-i Seb'adan biridir. İolis? [Aiolis] kavmi Yunan sülâlesinin en büyük bir fırkası olup Teselya'nın cihet-i şimâlisinde mütemekkin idiler. Muahharan Peloponisosa [Peloponnesos] (Mora) dahil oldular. Ve nihâyet Hicret'ten 1811 sene mukaddeminden beda ile 1742 sene mukaddemine kadar tedricen Yunanistan'ı terk ile sevâhil-i mezkûreye hicret ve mezkûr şehirleri te'sis ile tavattun eylediler.

Truva'da Hellespon [Hellespontos] ile Adalar Denizi ve İda Dağı beyninde vaki' kıta-i sagirenin ismi olup makarr-ı saltanatı Truva/Troa (Pınarbaşında harâbe) şehridir. Kal'a-i dahilisine Bergama denildiği gibi İlyon? Ve İlliyum? [İllion] ismiyle dahi yâd olunur. Truva'nın tarihi (Samotraki) Adası veyâhud Toskana [Etrüsk/Tyrrhen kastediliyor] Kralı Kortiyus'un [Korythus] oğlu Dardano(u)s'dan mukaddem bir sehâb-ı zulmet ile mestur olup merkurum Arkadi [Arkadia] krallarından birinin Şi(a)ris [Khryse] isminde bir kızını tezevvüç itmiş idi. Dardanos münaza'a-i taht-ı saltanat uğruna birâderi Jasyon'u? [İasus] katlederek terk-i diyara mecbur olmağla Asya-yı Suğrâ'ya geçerek orada Truva/Troa kralı Tosir'in? [Teukros] kızı Batı [Bateia/Arisba] tenkîh etti. Ve Tosir [Teukros] de kendi hükûmetgâhını [653] Dardanos'a teslim eyledi (2190). Dardanos Hicret'ten 2159 sene mukaddemine kadar hükûmet etdikten sonra vuku'-ı vefatıyla Kalmer ve idâresi Batı'dan [Bateia] vücuda gelen Arişton [Erikthonius] nâm oğluna tevârüs etti ve 75 sene icrâ-yı hükûmrâniden sonra onun dahi vuku'-ı vefatıyla oğlu Taru [Tros] makamını haiz oldu ve Truva şehrinin bina ve te'sis ederek Yukarı Frigya'nın Kralı Tantal'dan [Tantalus] ma'adâ bilcümle mîle-i mütecâvireyi da'vet etti. Ve Taru'dan [Tros] sonra oğlu İlos canişini olup bunun zamanında Truva'da hükûmeti kesb-i cesâmet eyledi (2024). İlos'un? fevtinden sonra dahi oğlu Laomedon reis-i hükûmete geçip merkurum Truva'nın İlyon [İllion] isminde olan iç kalesini bina etti. Ve hücum itmekte bulunan Argonitleri red ve def ile onların en meşhur zabitlerinden olan Oile'yi [Oikles] katletti ise de mu'ahharan Herkül dahi onu helâk etti. Ve oğlu Podarsa [Podarkes] ile kızı Heziyon'u [Hesione] esir edip muahharan Podarsa akçe kuvvetiyle kendüyü kurtararak Truva tahtını istihâl ve tebdil-i nâm iderek Periyâm [Priamos] ismini dahi ahz eyledi (1933). Laomadon'un kızı Heziyon'u [Hesione] Herkül ahz ve esir ettiği sırada rü'esâ-yı Yunaniye'den Tilemon? [Telamon] isminde birine bahşetmiş idi. Periyâm [Priamos] birkaç kişi ihzâr ederek oğlu Paris'i Yunanistan'a i'zâm ile bir sania ile ahz-ı intikâmı tavsiye etti. Ve Paris dahi İsparta'ya [Sparta] giderek kralı Minelas'ın [Menelaus] yanına nüzul eyledi. Ve o aralık Minelas [Menelaus] Girid [Girit] seferine müteâzım olduğundan hasıl [654] ettiği hoşnudi üzerine Paris'i makamına terk ve tevkil etti. Esnâ-yı gaybubetinde zevcesi Eleni [Helena] Paris'e arz-ı muhabbet itmekle

Paris dahi onu birlikte alarak Truva'ya geçirdi. Ve pederi Periyam [Priamos] oğlunun bu hizmetinden münferihü'l-bâl olarak kerimesi Hezyonu [Hesione] gönderdikleri hâlde Eleni'yi iâde edeceğini beyân ve mübâdele eylemesini teklif eyledi ise de Yunanlılar reddederek hiddetlenip Eleni'yi harben ahz ve istirdada kıyam ettiler ve Truva muharebe-i meşhûresine bu vak'a ba's-i müstekil oldu. Ve Teselya kralı Aşil [Akilleus] ve Atoli [Aetolia] kralı Tide'nin [Tydeus] oğlu Diyos [Diomedes] ve Pilu(o)s [Pylos] kralı Nestor ve İtaki? kralı Olis [Ulis/Ulysses] (Odysseus) ve Herkül kumpanyasından Filikatit [Filiktotes/Philoktetes] ve Minos'un küçük oğlu İdonime [Idomeneus] (ve daha sair Yunan beyleri cümlesi birleşerek Minelas'ın (Menelaus) kardeşi ve Misi [Miken] kralı Agamemnon'un zir-i kumandasına dahil oldular.

Ve cem' ettikleri 1186 gemi ve 100.200 muhârib ile Be(i)oti'de [Boeotia] vaki' Olis [Aulis] Limanı'ndan hareket ve Adalar Denizi'ni geçerek rüzgârın sevkiyle bir hayli mesafe ilerledikten sonra avdet ve Truva'nın pişgâhına muvasalat eylediler (1902). Lakin şehir-i mezkûr Periyam'ın [Priamos] oğlu Hektor nâm kimesnenin şec'eati ve emr-i kumandada maharetiyle 10 sene müddet muhasaraya mukavemet etti. Bu esnada Aşil [Akilleus] Agamemnon ile bozuşarak kendi çadırına çekildi. Lakin muhibbi olan Batrokal? [Patroklos] nâm kimseyi Hektor'un katlettiğini görünce be-tekrâr silahlarını alarak Truva duvarları havalisinde o da muhibbinin katili Hektor'u helâk ve üç defa etrâf-ı şehri dolaştırmayı emretti. Paris birâderi Hektor'un ahz-ı sârine kıyâm iderek [655] Aşil'in katline fırsatçı oldu. Ve Aşil [Akilleus] ise Periyam'ın [Priamos] kızı ve Paris'in hemşiresi Polik(g)esine'ye [Polyksene] alâka ve muhabbet peyda itmiş idi. Binâen aleyh Paris Apollon heykelini giderek orada akd-i nikah ile karındaşını tezciv edeceğini Aşil'e [Akilleus] va'ad etti. Ve Aşil de itimâd ederek heykele vüsûlünde Paris ayağından bir ok ile cerh itmekle müteessiren fevt oldu. Ve muahharan Paris'i de Herkül'ün verdiği bir ok ile Filoktit? [Filiktotes/Philoktete] telef etti. Ve Hektor'un helâkından sonra Truvalıların sebâtı zail olarak nihayet Truva şehri müttefikin-i Yunaniyyenin yed-i istilâsına geçti. Ve Aşil'in oğlu Pirus [Pyrrhus] Periyam'ı [Priamos] Jüpiter'in mihtabı önünde ve kızı Polikisene'yi dahi tezevvücten imtina ettiğinden dolayı Aşil'in kabri üzerinde zebh eyledi. Ve Minelas [Menelaus] dahi zevcesi Eleni'yi [Helena] halas etti. Ve derûn-ı memleket ihrâk ve yağma olup bu hadise ile de Truva hükûmeti mahv ve munkarız oldu (1892). Truvalıların aleyhine cemâhir-i Yunaniye bu vecihle müttefikan hücum ettikleri gibi Truvalıların dahi Dardanlılar ve İda Dağ'ının eteğinde vâki Zelenler [Zealeialılar] ve Misililer [Mysialılar] ve Frigyalılar ve Karyalılar ve Lisyalılar [Likyalılar] ve Terasyalılar [Trakyalılar] ve Ermeniler müttefikleri olup onlar da li-eclül-mu'âvene ictima' etmişler idi. Muharebe-i mümtede-i mezkûrede Yunanlılardan 890.000, Truvalılardan dahi 676.000 kişi telef olduğu mervîdir²⁶. Lakin bu muzafferiyet Yunanlılara [656] gayet meş'ûm olup Olis 10 sene deniz üzerinde dolaştıktan sonra vatani bulunan İtaki Ceziresine vüsûl buldu. Ve 20 sene mümted olan zaman-ı gaybûbetinde zevcesi Penelope birtakım uşâk mülâzemet ve müsâhabet kesbetmiş ve Olis'in zi-kıymet eşyasını da yağma etmişler idi. Onun üzerine Penelop [Penelope] artık Olis'in [Odysseus] virudundan kat'-ı ümid ederek her kim Olis'in [Odysseus] okunun kirişini çekebilirse onu zevciyete kabul ederim demesiyle taleb-i izdivaç olanlar toplanarak beyhude yere uğraştılar ve en sonra Olis [Odysseus] kemanı alarak zevcesine talip olan rukabâsına tevcih ile onları telef ve kadîm hizmetkârı bulunan Ome [Eumaeus] ile diğer bir hizmetkârı oğlu Telemek [Telemakhos] dahi birleşerek yardım etmekle zümre-i rukebâ dağılıp perişân ve şuriş dahi mundefi oldu. Ve Olis'in hayatı anlaşılacak be-tekrar saltanata geçti. Lâkin bir hatif-i gayb "Kendi oğlunun seni katledecektir" dimekle havfen Telemek [Telemakus] nefiy ve teb'id eyledi. Halbûki bir rivâyete göre Kolşid [Kolkhis] (Abaza) ve rivâyet-i ahireye göre İtalya civarında bir adada bir sene müddet müsehhâr ve hem ülfeti olduğu Sirse [Kirke] namında bir sahireden Telegon [Telegonus] isminde bir oğlu daha tevellüd itmiş idi. Merkûm mürûr-ı sin ve sâl ile büyüyerek pederiniecessüs için İtaki ceziresine çıktı. Ve Antiaş nefis için haydutluğa kıyâm etti. Ada halkı bu ecnebi garetçeri ta'kibe ibtida ve Olis'in kasrı önünde muharebeye kıyâm ettiler. Olis [Odysseus] ise bu gürültü nedir diye bakınır iken Telegon'un [Telegonus] attığı bir ok isâbet etmekle müteessiren fevt oldu. [657] Olis'in Odysseus fevtinden sonra Telegon [Telegonus] Penelop'u tezevvüç ederek ondan İtalu(o)s [Italus] ve Telemek [Telemakhos] dahi Sirse'yi [Kirke'yi] izdivaç eyleyerek ondan da Roma yahud Romos [Rhomos] vücuda geldi.

²⁶ İş bu Truva şehrinin vücudu ve muharebesinin vuku'u delâlet-i asâr-ı atika ile reh-in-i sübut ise de bu vecihle i'zâmü cümle hayâlât ve hurâfât-ı Yunaniyeden olduğu ihtâr kılındı.

Agamemnon'u dahi vatanına avdetinden sonra vekil bıraktığı Ajist [Aigisthos] ile hîn-ı gaybubetinde Ajist'e [Aigisthos] ta'alluk peydâ eden zevcesi Kalitmenester [Klytemnestra] katletti ve muahharan oğlu Orset [Orestes] ahz-ı sâr eyledi. Orset marû'z-zikr iki şerik töhmeti katilden sonra Delfi ma'bedinde Aşil'in oğlu Piruzi [Pyrrhus] dahi katledip muahharan kendisini bir yılan sokarak helâk oldu.

Oile'nin [Oileus] oğlu Azakis [Ajax], denizde boğuldu.

Telemo'nun [Telamon] oğlu Ajakis [Ajax/Aias] Aşil'in [Akhilleus] silahlarını Meclis-i Olis'e [Odysseus] itâya hükmettiklerinden müteessir olarak kendi kılıcı ile kendisini telef etti. Ve muhalifleri olan Truvalılar dahi aynı birtakım mesaibe dûçâr oldular.

Bergama

Bergama Misi [Mysia] ile Lidya'nın birkaç nahiyesinden mürekkep bir kıta olup Hicret'ten 905 sene mukaddem Fileter nâm kimse vasıtasıyla bir heyet-i hükûmet halini kespitti. Ondan sonra Frigya-yı Sagır (Helsipon Frigyası [Hellespontos Phrygia'sı]) ve Frigya-yı Kebir dahi Bergama hükûmetine inzimâm ederek cenûben Toros Dağlarına kadar hatt-ı hükûmeti imtidâd eyledi. Müesses-i hükûmet olan merhum Fileter [Philetairos] bir Paflagonyalı olup ümerâ-yı İskender'den Lizimak'ın [Lysimakhos] [658] emriyle Bergama Valiliğine tayin kılındı. Ve kral unvanını almayarak 20 sene icrâ-yı hükûmet eyledi. Ve ondan sonra hükûmetini Birinci Omen'e [Eumenes] terk etti (555). Merkûm Selefkiyan [Seleukos] aleyhine açtığı muhârebatta bazı fütuhata nail olduğu gibi mülkünde intişâr-ı fûnûn ve maârife de ziyâde-i râğbet gösterdi. Lakin mu'âmelâtında itidâl olmadığı cihetle ahâlisi nazarında medhûl ve muhakkar ve nihâyet kesret-i iş ve işret tesiriyle fevt oldu. Ondan sonra Birinci Attal Bergama Kraliyetini ihrâz eyledi (863). Ve eyâdi-i Silifkiyândan [Seleukoslardan] bir hayli memalik zabt ederek hudûd-ı mülkünü tevsi' ve Makedonya Kralı Filib'in [Philip] Romalılarla muharabesinde Roma tarafını iltizâm etti. Ve târih-i mezkûrdan itibâren Romalılarla müttefik bulunup mülkünde neşr-i 'ulûm ve fûnûna bezli himmet ve Bergama'nın 200.000 cilt kitabı hâvi olan meşhur kütüphanesini te'sis ve ibda' eyledi. Ve vefatından sonra oğlu İkinci Evmen [Eumenes] câlis-i taht-ı hükûmrani oldu (815). Merkûm dahi Romalılar ile ittifak ederek Makedonya kralı Perse [Perseus] ve Bitini Kralı Prusyasya [Prusias] aleyhine açılan muhârebatta devam etti ve bu da muhibb-i 'ulûm ve fûnûn olduğu cihetle kütüphanenin mikdâr-ı ketebenin tezyidine say eyledi. Ve ondan sonra birâderi İkinci Attal Filadelfi [Attalus Philadelphus] sadr-ı hükûmete geçti (779). Ve mülküne taarruz üzere bulunan Bitini Kralı Prusyasya [Prusias] red ve def eyledi. Ve Ariyaratı [Ariarathes] Kapadokya kraliyetine ik'âd ve Attali [Attalia] (Antalya) ve Filadelfi [Philadelphia] (Alaşehir) gibi birtakım şehirler te'sis etti [659]. Ve muahharan zevk ve safaya inhimâk ederek umûr-ı hükûmeti muhibbânından Filopomen'e terk ettiğinden dolayı yeğeni Üçüncü Attal Filometr [Attalus Philometor] tesmim ve makamına tasaddur eyledi (759). Merkûm reis-i hükûmete geçince Bergama'ya ta'arruz üzere bulunan Bitini Kralı Nikomedî'yi [Nikomedes] tard ve def eyledi. Ve ziraate pek çok râğbet gösterip ammisi hakkında ictisâr ettiği ihânete de nedâmet ve pişimâni gösterdi. Ve beş sene icrâ-yı hükûmetinden sonra bilâ-veled fevt oldu. Mülkünün Romalılara terkini vasiyet eylediği mervidir. Kendisinin servet ve gnâ ile pek şöhreti olup zenginliği darb-ı mesel hükûme girmiş idi. Merhumun vefatından sonra Romalılar vasiyet-i hükûmet iddiasıyla Bergama'ya duhul azminde bulunmadılarsa da İkinci Omen'in [Eumenes] nikâhsız bulunan veledi Aristonis [Aristonikos] hakk-ı saltanat iddiasıyla kıyam ve üç sene harp ve niza' imtidâdından sonra mağlûb olarak Konsül Pirpana [Perperna] vasıtasıyla ahz ve girift birle ihnâk eyledi (751). Ve bu tarihten itibaren Bergama Kraliyeti mahv ve munkarız olarak Roma eyâleti adadına dahil ve Bergama'nın istilâsından sonra Karya ve Lidya ve Pamfili ve Pisidi kıtaları dahi müte'âkıben Roma memalike munzam ve lâ-hik oldu.

6. Lidya

Lidya (Aydm ve Saruhan) Misi [Mysia] ile Karya beyninde ve cihet-i garbi-i Asya-yı Suğrâ'da bir kaza-i vesî'a olub kadimen Maoni [660] tesmiye kılınır idi. Bunlar her ne kadar Arya sülalesinden olsalar da Araplar ve Asurîler gibi ebnâ-yı Sâm'ın taht-ı nüfuzu kudretine uğradıkları sırada ihtilâl-ı nesliden dolayı bir miktâr lehçe ve simâları tagayyür etmiştir. Ve Lidyalıların Karyalılardan teşaub itmiş oldukları mervidir. Mısırlıların on sekizinci sülalesinin eyyâm-i evâhir-i saltanatında Frigyalılar dahilen ayrıldıkları sırada Maoniler, Tirsenerler [Tyrrhenler], Truvalılar, Lisyalıların [Lykialıların] dahi tefrik ve temeyyüz eylediklerini âsâr-ı tarihiye-i Mısriye irâe ve isbât ediyor. Hicret'ten 2201 sene mukaddem Zeus'un oğlu Maon [Manes] nâm kimse muahharan Lidya tesmiye kılınan kıta-i arâzide teşkil-i hükûmet iderek Kotis isminde bir veledi zuhura gelmiş merhum Kotis kendisinden hasıl olan Asya nâm ferzend ile kıt'a-i fesîhe-i cihânı tevsi' edip Asya dahi Lidya'da hükûmrân olan Birinci Atis [Atys] sülâlesinin müessisi ve validi

olmuştur. Atis'in dahi iki oğlu olarak biri Tirsenu(o)s [Tyrrhenus] ve diğeri Lidu(o)s [Lydus] isminde imiş. O sırada Lidya arazisinde bir kaht zuhur etmekle Atis ahalisini iki şubeye ifrâz ederek bir kısmını oğlu Tirsenu's'a [Tyrrhenus] tefrikan teb'id ve kısm-ı diğeri Lidus [Lydus] ile birlikte ibkâ eylemiş ve hicrete icbâr edilen kısım İzmir'e inerek orada gemiler inşasıyla râkiben birçok milel-i muhtelif memalikinden mürûr ve İtalya'da vâki Omiri? [Umbria] Eyaletine duhûl ederek orada Tirse'nin [Tyrrhenus] ismiyle muanven olmuşlardır. (Herodot'un iddiasına göre bu hicret bir defa ve istikamet-i vâhîde üzerinde olmayıp iki [661] asır kadar yani Birinci Setinik [Psamtik] zamanından üçüncü Ramses'in hengâm-ı hükûmetine kadar imtidâd ve muhacirin-i memalik-i muhtelifeye intişâr itmiş ve İmroz (İmroz) ve Limnos (Limni) ve Samotras (Samotraki) Adaları ve Şalisi [Chalkis'i] (Eğriboz), Şebi Ceziresi (Yarımada) ve Propontis (Marmara) adasıyla sevâhili ve Siter? [Serigo] Ceziresi ve Lakonya'nın cihet-i cenubisine dağıldıkları gibi birtakımı da Afrika'ya geçerek Libyalılar ile bilittifak Birinci Seti'nin evâhîr-i hükûmetinde Mısır'a hücum etmişlerdir. Atis'in fevtinden sonra oğlu Lidus makamını ihrâz ederek memalik-i mevruresi kendi nâmına tespitle Lidya tesmiye kılınmış bunlardan Timulus yahut Tantal [Tantalus] kesb-i iştihar edip kendisine halef olan zevcesi Onifal/Onfal? [Omphale] Herkül'ü bir rivâyete göre tav'a/tua ve rivâyet-i ahireye göre nakden ahz ve esir ettiği ve izdivaç ederek ondan Mermenâd sülâlesinin cediti bulunan Aje Silaves'in [Agelaus] vücuda geldiği hurâfât-ı Yunâniye'de mezkûrdur. Hicret'ten 1914 sene mukaddem Atis sülâlesi inkırâz bularak ve Herkül neslinden Argon [Agron] nâm kimse re's-i hükûmete geçerek merkurmdan itibaren Herâkid sülâlesi ibtidâ ve 505 sene kadar hükûmetleri devâm ederek ahir sülâle-i hükümdârânı bulunan Kandol'un [Kandaules] zamanında Jije'nin tahrikiyle zevcesi Misya [Nyssia] tarafından hul' olunmuşdur. Hicret'ten 1330 sene mukaddem merkûm Jije [Gyges] ile Mermenad sülâlesi hükûmete ibtida etmiş ve Jije [Gyges] cülusundan sonra İzmir ve Milas ve Kolmon [Colophon?] (Ayasluğ civârında [662] harabe) cihetlerine sefer ederek 1292 sene mukaddemine kadar onların fetih ve zabtıyla meşgul olmuş ve yalnız Kolofon'un [Kolophon] iç kalesini zabt edememiştir. Tarih-i mezkûrdan sonra vuku'-ı vefatıyla oğlu Ardis [Ardys] serir-i hükûmete geçti. Bunun asrında Asya-yı Suğra'yı Türkler istila ettiği gibi Simri (Kimri)ler [Kimmerler] dahi Lidyalıların makarr-ı hükûmetleri olan Sard şehrini zabt ettiler. Halefi bulunan Sadyat [Sadyattes] Hicret'ten 1243 sene mukaddem makam-ı hükümraniye geçerek mülkünü yed-i ecanibden tahlis eyledi. Ve bunun oğlu Aliat (Alyattes) 1243 sene mukaddem vâris-i saltanat olarak Milaslılar aleyhine açılmış olan muharebeye devam ile hitamına muvaffak olduğu gibi Mâd [Med] padişahı Siyasar? [Kyaksares] ile Lidya'ya ilticâ eden Türkleri himâye uğruna beş sene imtidâd eden harb-i meşhûre ibtida etmiş. Ve meydân-ı ma'rekede iken kesûf-ı külli vukû'u iki millet beyninde dahi ma'budlarımız tasarladı itikadını hâsıl ederek harbe fasıl ve hitâm verilmiştir. Ve Alia'tın [Alyattes] kızı Arini [Aryenis] Si(e)yasi(e)r'in [Kyaksares] oğlu Asti(e)yaja [Keykavus] [Astyages] nikâh olunarak akd-i sulh olundu. Ve Alia'nın [Alyattes] vefatından sonra Karazus? [Kroisos] halef-i saltanatı oldu. Merkurmdan Efes (Ayasluğ) (Ayasuluk) şehrini feth ve teshir ve Asya-yı Suğra'nın Lisyâ [Likya] ve Silisyâ [Kilikya] kıtalarından maada kaffe-i cihâtını Halis [Halys] (Kızılırmak)'den Adalar Denizi'ne kadar istila ile bir hükûmet-i vasî'a teşkil etti. Ve asrının en servetli hükümdârânı sırasına geçerek erbâb-ı ilm ve ma'ârifî nezdine [663] celb eyledi ki bunların içinde Ezop ve Solon dahi bulunur idi. Hükema-yı Yunaniyeden merkurmdan Solon seyahat-i Mısıriyeden avdetinde Lidya'ya virûd eylemiş idi. Sard şehrine vusulünde Karazus'un [Kroisos] emriyle merkurmdan saraya celb olunup hazain-i mevcûde kendisine irâ'e kılınarak dünyada en bahtiyar kimi gördün deyû su'âl olundu. Solon cevaben, ""En bahtiyar Atina Kralı Tellos'dur? Çünkü vatanının saadet halini gördü ve ni'me'l-halef yetişdirip onların da zürriyetini nazar-ı fahr ve memnuniyetinden geçirdi. Ve en nihâyet vatanı uğruna açmış olduğu muharebede terk-i câme-i hayat ederek cenâze masrafı millet tarafından tesviye olunup vefat ettiği mahalle defnolundu." demesi üzerine Karasoz infiâl ederek benim saâdet ve bahtiyarlığımın derecesini takdir ve temyize idrâki gayr-ı muktedir deyi dahil-i mülkünden ib'âd eyledi. Aradan birkaç sene mürurunda Fars padişahı Keyhüsrev (Kyros) ile vuku bulan muharebesinde asâkir-i Fars Sard (Sardes) şehri duvârlarına kadar gelmiş idi (1169). Nihâyet şehri mezkûr zabt ve Karazos [Kroisos] esir edilip Keyhüsrev'in [Kyros'un] emriyle hayâ-i ateşte ihrâk olunmasına kıyam eyledi. Ve bir yığın yağlı hatabın üzerine Karazos [Kroisos] ik'âd olunarak helâkına muntazır iken Solon'un kelâm-ı hikmet-âmizi hatırına gelerek (Solon) diye üç kere bağırması üzerine Keyhüsrev merak ederek istiknah-ı mesele etti. Karasuz [Kroisos] Solon ile mesbûk olan mâcerâyı nakl ve hikâye ederek isabet-i hakikatı arz eyledikde Keyhüsrev [664] inkilâbât-ı cihânı der-pîş tefekkürle insafa gelerek ateşi itfa ve kendisini silk-i nedemâya idhâl etti. Ve Keyhüsrev'den [efsanevi Keyani Sülâlesi'nden Keyhüsrev'den söz ediliyor] sonra halefi Lehrasebe de birçok müddet refâkat ederek Lehrâseb'in [Lohrsab] seferlerinde berâber bulundu. Ve bu

hadise ile Lidya hükümeti munkarız olarak Fars sadr-ı âblaklarından biri add ve i'tibar kılındı. Farslılardan sonra Lidyalılar İskender'in yed-i istilasına geçti (956). Ve İskender'in fevtinden sonra Antigo'nun (Antigonos) zîr-i hükmüne ve İpsu(o)s [İpsus] Muharebesi'nden sonra dahi Selevkiler [Selevkoslar] taht-ı idâresine intikâl eyledi (923). Ve Bergama Kralı Birinci Omen [Eumenes] Hicret'ten 872 sene mukaddemine doğru kendi hükümet-i sagiresine ilâve ve izâfe edip nihâyet Bergama krallarından üçüncü Attal (Attalus) Hicret'ten 864 sene mukaddem zîr-i hükmünde bulunan memalikin Romalılara intikâlini vasiyet ederek vefat itmekle tarih-i mezkur ile Lidya dahi Romalılar idâresine geçti ve Hicret'ten (751) sene mukaddeminden itibâren o civârı kendilerine ittihâz-ı mevki' ettiler. Lidya'nun cihet-i sâhiliyesi dahi İonya Cumhuriyeti yed-i idâresinde idi. Fosa (Foça), Simirin (İzmir), Kalazomen (Kalizmen) [Klazomenai], Aritir? (Arteri?) [Erithrai], Teos (Bodrum), Libedos [Lebedos] (Libedikli), Kolfun? [Kolophon] (harabedir), Efes (Ayasluğ), Priye? [Priene] (Adalar Denizi'ndeki Samsun), Mağnasi (Mağnisa) [Magnesia], Mile/Meyle? [Milas], Şiyo/Şiv? [Khios] (Sakız) Ceziresi, Samos (Sisam) Adası Lidya'nun mevâki-i meşhûresindedir.

[665] 7. Karya [Karia]

Karya şimdiki Mentеше Sancağından ibaret olup garben Adalar Denizi, cenûben Bahr-i Sefid, şimâlen Lidya ve şarken Lisyâ [Likya] ile mahduttur. Halikarnas (Denizli), Mile [Milas], Kanid (Kariyev/Kariyo) [Karyanda?], Kon/Kevn? (Koğuş) [Kaunos?] Alind [Alinda] (Muğla) başlıca şehirlerindedir. Ve Koz [Kos] (İstanköy) ve Rodos Adaları dahi Karya tevâbiatındandır. Fenikeliler ibtidâ-yı emirde orada muhâcir cemiyeti teşkil edip muahharan onlarla birlikte icrâ-yı seyr-i sefâin ettiler. Ve Fenikelilerden sonra Karya da İonin [İon] ve Doryin [Dor] gibi birtakım Yunan muhacirleri tavattun etti. Ve bir müddet Karya bu vecihle idare-i müstakile hâlinde kaldıktan sonra Keyhüsrev [Kyros] zuhur ederek zabt u teshîr ve yalnız sahilde bulunan birkaç şehir haylüce mukâvemet ettiler. Ondan sonra İskender-i Yunânî istilâ ve vefât-ı İskender akabinde Kasandıra [Kassander] intikâl edip ba'dehû Antigon'un [Antigonos] teşkil ettiği Asya ve Suriye Hükümetine ve badehu Lizimak'ın [Lysimakhos] ibdâ' eylediği Asya-yı dahili ve Trasya [Trakya] hükümetine ve bundan sonra Rodos Cumhuriyetine ve nihâyet Romalılara tabi oldular. Ve Filistin zamanında Şark imparatorluğu eyâleti idadına dahil oldu.

8. Bitini [Bithynia] ve Paflagonya ve Maryandini ve Galatya

Bitini (Hüdâvendigar) şimâlen Bahr-i Siyah ve cenûben Frigya ve garben Propontid [Propontis] (Marmara) ve şarken Paflagonya ile mahduttur [666] ve ahali-i kadime-i asliyesine Biberisi/Birisi/Biprisi [Bebrykler] denilip ondan sonra Bitini, Maryandini, Migadon/Migdon? [Mygdonialılar], Kokon [Kaukon] denilen halk tavattun etmişlerdir. Ve Bitini kıtası Biberisilerden [Bebrykler] sonra T(e,i)rasya'dan [Trakya'dan] hurûc iden Teras/Tras [Thrak] evlâd ve ahfâdi ile kesb-i imâr ettiği zan ve takrip olunur. Ve muahharan birtakım Yunan muhacirleri virûd etmiştr. Başlıca şehirleri Prus (Bursa) [Prousa], Nise (Nike?) [Nikaia] (İznik) Nikome [Nikomedea] (İzmid), Herakli [Heraklea] (Ereğli), Kludyopoli? [Claudiopolis] yahud Bitiniyum [Bithynium] (Bastan), Dasilyum [Daskylitis] (Diyaz-ı killo), Prusyas [Prousias] (Üsküblü), Libyas? [Libyssa] (Kökböze) Halsedivan? [Kalkedon] (Kadıköyü) şehirleridir. Bitini'nin ahval-i târihiye-i kadimesi pek de mâlûm olamayıp şu kadar ki İskender'den mukaddem kıta-i mezkûre Farslıların zîr-i idaresine geçmiş ve ondan sonra İskender-i Yunani dest-i cihangirânesine almıştır. İskender-i merkurum Bitini'ye hîn-i taarruzunda kıt'a-i mezkûre Farslılar himâyetinde bir küçük hükümet olup kralları Zipotas? [Zipoitēs] mecbur-ı ita'at ve tabiiyet-i Yunaniyeye dahil oldu (950). Vefatından sonra oğlu Birinci Nikomedi [Nikomedes] makâmını ihrâz eyledi (903). Merkurum cümle birâderlerini katlederek yalnız bir tanesini ibkâ etti. Ve zamanında pâdişahân-ı Selevkiyandan (Selevkoslardan) Birinci Antihâs/Antiyuhas [Antiokhos] mülküne ta'arruz itmekle Gollardan? [Galatlardan] istimdâd ve onlardan înesiyle muhacimîn-i (hücum edip saldıranlar) a'dâyı (düşmanlar) red ve def' eyledi. Ve mülkünden bir kısmının kendi muavinlerine terkine mecbur oldu ki kısm-ı mezkûr Galatya unvânıyla iştihâr etti (tanındı). Merkurum sanâyi ve fûnûna pek râğib olup İzmid şehri dahi [667] eser-i binasıdır. Ondan sonra Zila ve Zila'dan [Zela] sonra oğlu Birinci Prusyas câlis-i taht-i hükümrâni oldu (859). Merkûm Bergama Kralı Birinci Attal [Attalus] ile ve Bizans cumhûru ile pek çok nizâ' ve harp etti ve mülküne hücum eden Golları [Galatları] def' eyledi (822). Ve Ereğli muhâsarasında almış olduğu bir cerîhadan müteessiren fevt oldu. Ondan sonra oğlu İkinci Prusyas serîr-i hükümete geçti. Zamanında Kartacalı Anibal [Hannibal] kendisine ilticâ etmekle Bergamalılar aleyhine açtığı muhârebeyi onun kumandası te'siriyle kazandı. ve muahharan Anibal'ın [Hannibal] Romalılara teslimine razı olmağla Anibal [Hannibal] dahi kendisini teslim ve ihlâk etti (805). ve Hicret'ten 779 sene mukaddem cumhûr ile

akd-i ittifâk için Roma'ya geldi ise de tahkîr olundu. ve Roma'dan avdetinde be-tekrâr Bergamalılarla harp ederek kazandığı memâlik Romalıların icbârıyla yine i'âde kılındı (776). Ve nihâyet zuhâr eden ihtilâlde oğlu İkinci Nikomedi [Nikomedes] tarafından katledildi. Ve Merkûm Nikomedi peder-i maktûlü yerine geçerek tevsî-i dâire-i hükûmete kalkıştı ise de Romalıların müdâhalâtıyla arzusu neticesiz kaldı. Ve onun da vefatından sonra oğlu Üçüncü Nikomedi [Nikomedes] hâiz-i mesned-i hükûmrâni oldu (712). Merkumu Mihridad [Mithridates] iki defa taht-ı saltanatından tard ve tab'îd etti ise de beher def'asında yine Romalılar i'âde ve iclâs ettiler. Ve vefatında mülkünün Romalılara tevarüsünü vasiyet etti (697). Ve bu tarihten itibaren Bitini, Roma memalikine iltihâk eyledi. Meşhur Sezar'ın [668] [Kaysar] gençliği zamanında Nikomedi'nin [Nikomedes] maiyyetinde bulunduğu mervîdir.

Paflagonya (Paphlagonia)

Paflagonya Kastamonu ve Kangırı (Çankırı) havalisinden ibâret olup Bitini [Bithynia] ile Pont'un arasında ve cenûben Galatya ile mahdûttur. Başlıca şehirleri Amastris [Amasra] ve Gangıra (Kangırı) ve Sinop şehirleridir. Madluların hengâm-ı satvet ve hükûmetine kadar Paflagonya'nın suret-i idaresi nâ-mâ'lûm olup târih-i mezkûrda Med/Mad Devleti yed-i istilasına geçti. Ve müddet-i medîde Farslılar himâyetinde bulunduktan sonra İskender'in yed-i fatihânesine intikâl edip onun vefatından sonra kesb-i istiklâl eyledi. Hengâm-ı istiklâllerinde gelmiş olan krallardan birinci olarak Morze (Morzeos) nâm kimse serîr-i kraliye geçip hükûmetini Büyük Mihridâd [Mithridates] denilen Mihridad-ı Sabi'in babası Altıncı Mihridad [Mithridates] himâyesine terk eyledi. Ve ondan sonra Paflagonya Bitinyalılar ile Pontluların bir meydân-ı ma'rekesi hükmüne geçti. Ve Birinci Pilemen'den [Polemon] sonra oğlu İkinci Pilemen [Polemon] calis-i taht oldu (743). Mihridâd-ı Sabi' merkûmu bütün bütün tard ederek Paflagonya'yı kamilen zabt etti ise de Roma Ceneralı Pombe [Pompeius] be-tekrâr ik'âd etti. Ve ona mukabil sevâhil-i beldeyi Romalılara terk eyledi. Ve hîn-i fevtinde memâlikinin Romalılara terkini vasiyet etmiş ve o sırada Mihridâd'ın [Mithridates] eyyâm-ı satveti dahi rehin-i inkırâz ve intihâ olmağla târih-i [669] mezkurdan i'tibaren Romalılar memâliki idâdına geçmiştir (703).

Maryandini

Maryandini Bitini'nin ahâli-i ibtidaiyesinden bir sınıf-ı mahsûs olup Sangari (Sakarya) ile Kukon? [Kaukon] denilen kısm-i ahâlî beyninde meskûn ve vekâyi'-i tarihiyeleri Bitiniye tabi'dir.

Galatya

Galatya şimdiki Ankara ve Kangırı (Gangra) sancaklarından ibâret olup şimâlen Bitini ve garben Frigya ve şarken Kapadokya ile mahdûttur. Galatya Gol – Gark?'tan mürekkep olup Hicret'ten 900 sene mukaddem Golların (Keltlerin) Asya'ya tahtlarında Bitini Kralı Birinci Nikomedi [Nikomedes] onlara bir hayli arazi terk eyledi. Ve muahharan Galatyalılar arâzi-i mezkûreyi kendi fütühâtıyla hayliden hayli tevsî' eylediler. Lakin Hicret'ten 812 sene mukaddem Selekkiyân-ı [Selevkos] pâdişâhi Büyük Antiohas'ın [Antiochus] mağlûbiyetinden sonra ferdâsı sene Roma Konsülü Manlius Vulso hücum ve istilâ eyledi. Ve muahharan İmparator Augustus (Ogüst) zamanında kâmlen Roma İmparatorluğu'na munzamm ve mülhak oldu. Galatya'da üç kabile meskûn olup şarkta bulunanlara Tirokim/Trokim? [Trokmî] ve cenûbi garbide bulunanlara Tolistobuay? [Tolistobog] ve şimâl-i garbidekilere Tiktusaj [Tektosag] denilip cümlesine Ansir (Ankyra) (Ankara) merkez-i hükûmet ittihâz olunmuş idi. Roma İmparatorluğu'nun evâhirinde Galatya Birinci ve İkinci itibariyle ikiye ayrılarak [670] Ansir [Ankyra] (Ankara) birincinin ve Pissinon/Pissinun? [Pessinus] (Nallıhan) ikincinin makarr-ı idareleri ta'yin kılındı. Galatya evâilde cumhuriyet üzere idare olunup her kabileden bir reis olmak üzere üç reis ile bir de reisü'r-rüesâ bulunur idi.

9. Frigya [Phrygia]

Frigya Asya-yı Suğra'nın bir kıta-i meşhûresi olup lâkin hududu birkaç defa tebeddül ve tahavvül etmiştir. Kadim Frigya bahren miyânder [Maiandros] ağzından Partenyus kurbuna kadar mümted olup sevâhili Adalar ve Marmara Denizleri ve Bahr-i Siyah ile muhât ve şarken Halis [Halys] (Kızılırmak) ve cenûben Pisidi ve Likaoni [Lykaonia] (Konya) Dağlarıyla mahdut idi. Hicret'ten 2532 sene mukaddem pek çok kabâil-i muhtelif Frigya'ya gelip tavattun etti. Ve bunlardan Bitini ve Maryandini kabileleri Bahr-i Siyâh sevâhilinde ve Dardani ve Mis kabaili Truva cihetinde ve Maonlar Truva'nın cenûbunda iskân ettiler. Ve Homer'in zamanına kadar Frigya ismi daim ve dair idi. Hicret'ten 1222 sene mukaddemine doğru Frigya Lidya ve Maoni ve Bitini kıtalarından ma'adasını hâvi değil iken Paflagonya ve Kapadokya dahi inzimâm ve iltihâk etti. Ve Keyhüsrev hükûmetinin bir sadr-ı âblığı itibâr olundu. Ondandan sonra

Küçük Frigya ve Büyük Frigya i'tibârıyla iki kısma ifrâz edilerek Dassilium [Daskyleon] (Diyazkili-Diyazgilli?), Pisinovent [Pessinus] (Nallıhan), Gordiyum [Gordion] (Sakarya suyu kurbünde [671] ise de mahalli meçhuldür) Ansir (Ankyra) (Ankara) cihetleri Küçük Frigya ve bunun cânib-i cenubi ve kısm-ı dahilisi Büyük Frigya addedildi ki Frigya-yı Kebir şarken Kapadokya ve garben Misya ve Lidya ile mahdût bulundu. Hicret'ten 900 sene mukaddem Frigya-yı Sagir üç kısma ayrılarak silsile-i cibâl ile Bahr-i Siyâh beyninden ibâret olan bir sülüsü Bitini'ye ve Propontit [Propontis] ile Misi [Mysia] beyninde [arasında] olan sülüs-i diğeri Bergama kralları yed-i idâresine ve sülüs-i aheri de Frigya-yı kepire iltihâk etti. Ve cenubunda bulunan Likaonya dahi Frigya-yı kepire munzamm oldu. Ve bunların cümlesine birden Frigya tesmiye kılındı. Dorile? [Dorylaeum] (Eskişehir) Sinnâd [Synnada] (mahalli meçhuldür) Seni (Dinekler kurbunda harâbe) Kolosi [Kolossai?] (Mender Suyu üzerinde harabe) Timbere [Thymbrion] (Akşehir) İkonium (Konya) Sağalas (Saçaklı) Lârend [Larende] şehirleri Frigya-yı cedidin bilâd-ı meşhûresi hükümünde idi ki kıt'â-i mezkûre muahharan Aksaray, Akşehir, Konya, Kütahya, Karahisar-ı Sahib sancaklarına tefrik eyledi. Hicret'ten iki asır mukaddemine doğru yine birkaç parçaya ayrılarak şimaline Frigya-yı Saluter [Salutaris] denildi. Makarr-ı idâresi Siâd şehri idi ve cenubuna Frigya-yı Pagasyan? [Pakatiane] denildi ki merkez idâresi Laodise [Laodike] (Eski Hisar) şehri idi. Bunun cenûbuna İzori [İsauria] denilip cenûb-i şarkisine de Likaonya tesmiye kılındı. Frigya ahalisinin Terasludan/Trasludan [Trakya'dan] münşe'ab olduğu mervîdir. Ve Selen/Silen [Kelainai?] şehri Frigya idare-i müstakilesinin en kadim bir merkez-i [672] hükûmeti olup hurâfât-ı Yunaniye'de kendisine birtakım havârik-ı âdât isnât olunan meşhur Midas'ın makarr-ı saltanatı idi. Ve Frigya'da birtakım hükûmât-ı sagire daha icrâ-yı nüfuz-ı imâret ederler idi. Muahharan Lidya krallarının ve onlardan sonra Farslıların ve Farslılardan sonra İskender-i Yunânînin ve İskender vefatından sonra dahi Selekilerin taht-ı idâresine intikâl etti. Ve Hicret'ten 900 sene mukaddem bâlâda ta'rif olunduğu vecihle dört kısma ifrâz olunup 812 sene mukaddem Romalıların iânesiyle Bergama kraliyetine ilave ve ilhak olundu. Ve Bergama'nın Romalılara intikalinden sonra Frigya dahi Romalılar zîr-i idaresine geçti. Frigyalılar nerm-i huy ve muharebeye pek sokulmaz iseler de umûr-ı ziraatte çalışkan idiler. Ve ulûm ve fûnûndan behreleri (nasip) olmayıp kendilerine mahsûs ve gizli usûl ibâdetleri var idi ki usûl-i mezkûre Hicret'ten sekiz asır mukaddem Roma'ya naklolunmuş idi. Ve Sibebe [Kybele] tesmiye ettikleri ma'bûdlarına ney ve kaval gibi çalgı ile icrâ-yı âyin ederler idi. Amazon denilen muharribîn-i nisvânın hikâyâtı ve Marsiyas ve Midas ve Gordios nâm hükümdara birtakım isnâd olunan fıkrât-ı acibe cümle-i esâfir ve hurâfât-ı Yunâniye'dendir.

10. Lisyâ [Lykia]

Lisyâ [Likya] şimdiki Teke sancağıyla Menteşe'nin bir kıtasından ibâret olup Karya ile Pamfilî'nin (Pamphylia) beynindedir. Mira/Meyra? [Myra] ve Patara [673] (harâbedir) bilâd-ı meşhûresinden idi ki Patara'da bir büyük Apollon ma'bedi var idi. Lisyâ [Likya] kıtası kadimen Termil ve Milis [Milyas] denilen kabâil ile mutavattun olup kıta-i mezkûreyede Milyâd (Milyas) tesmiye kılınır idi. Bir müddet-i medide müstakil bulunduktan sonra Lidya hükümdârı Karazus [Kroisos] istilâ edip muahharan Farslılar İskender, Antigon [Antigonos], Selekiler yekdiğerini mütê'âkib icrâ-yı hükûmet ettiler. Ve nihâyet Hicret'ten 812 sene mukaddem Romalılar Büyük Antiyohus'u (Antiochos) icbâr ederek terk ettirip Roma ittifakında olduğu halde serbest kaldı. Ve İmparator Kalod'un (Claudius) zamanında kâmilen Roma memâlikine iltihâk ve inzimâm eyledi.

Hülâsa

İşte Asya-yı Suğra bu vecihle Hicret'ten 21 asır mukaddeminden 18 asır mukaddemine kadar Truvalılar ve 16 asır mukaddeminden 12 asır mukaddemine kadar Lidyalılar ve İoni [İyonya] ve Eoli/İoli? [Aioli] ve Doris (Dor) muhâcirin-i Yunâniyesi ve onlardan sonra Bitini ve Paflagonya ve Pont [Pontus] ve Kapadokya hükûmetleriyle kesb-i imâr ve iştihâr edip hükûmât-ı mezkûre bir müddet müstakilâne kıta-i mezkûrede isti'mâl-i nüfûz ve kudret eyledikten sonra cümlesi Farslıların zir-i idâresine intikâl eylediler. Ve Farslılar birtakım sadr-ı ablağa taksim ettikleri gibi Erdeşir Minemon? birâderi Genç Hüsrev'e arpalık olarak da bir miktâr memalik bahş ve tevdi' eyledi (1026). [674] Ondan sonra İskender'in dest-i cihangirânesine nakledip vefât-ı İskender'den sonra da ümerasından Antigon yed-i zabtına geçti ise onun dahi vüku'-ı vefatıyla Selekiler taht-ı idâresine intikâl eyledi. Ve idâre-i mezkûrenin bidâyetinde derhâl Pont, Kapadokya, Bitini, Bergama, Galatya, Paflagonya gibi birtakım ufak ufak hükûmetler teşekkül etti. İşbu hükûmetler Romalıların Asya-yı Suğra'ya tarih-i dühûlleri olan Hicret'ten 811 sene mukaddemine kadar devam edip ondan sonra birer birer inkırâz bularak Hicret'ten beş asır mukaddem cümlesi Roma şark ve garp imparatorluklarının tefrik ve inkısâmı sırasında şark imparatorluğu zîr-i idâresine intikâl

eylediler. Bundan sonra İmparator Konstantin ve ahlafı Asya-yı Suğrâ'yı üç nâhiye-i kebareye ifrâz edip birincisine Asya nahiyesi denildi ki Helsiyon/Helsipon [Hellespontos] (Misi), Sidya [Lidya], Karya, Frigya-yı Sagîr ve Frigya-yı Kebîr, Likaoni (Lykaonia), Pisidi [Pisidia), Pamfili [Pamphylia] kıtaatını hâvi idi. Ve ikincisi Pont nahiyesi itibâr olunup Bitini, Honori (?) (Za'feranbolu) ve Paflagonya, Pont, Kapadokya, Ermenistan, Sagir ve Kebir Galatya kıtalarını muhtevi idi.

Üçüncüsü şark nahiyesi olub Silisyâ [Kilikya], Öz Revan/Öz-i Revan [Osroene] (Reha ve Urfa) Suriye Finike [Fenike] Filistin Arabistan kıt'âlarından ibâret idi. Zuhur ve intişâr-ı İslâmiyet'ten sonra kıta'ât-ı mezkûrenin birtakımı tevârih-i muhtelifle ile Hulefâ-yı Râşidîn tarafından feth ve zabt olunup birazı da Emeviye ve Abbasiye hulefası iyâdi-i fütûhâtına [675] intikal etti. Ve nihâyet Hicret-i Nebeviye'nin beşinci asrına doğru aksâm-ı mütebakıyesi dahi Selçukî padişahlarının zir-i dest-i fatihânelerine geçerek yalnız bir südsü şark imparatorluğu uhdesinde kaldı. Ve o sırada bir de İznik ve Trabzon kraliyetleri teşekkül etti (582 Ş.H/H.Ş. - 601. K.H./H.K.) ve Devlet-i Selçukiye'nin inkırâzı üzerine neyyir-i efrûz-ı cihân olan saltanat-ı fehîme-i Osmaniye zuhûr ederek Asya-yı Suğrâ'yı kâmilten fetih ve tashîr ve memalik-i fesîha-i İslamiyete bir kıta-i cesime ve ma'mûre zamm ve ilâve ile a'lâ-yı şân-ı gazavât buyurdular ki vakâyi'-i mebhûsenin tefâsılı Kurûn-ı Vusta ve Kurûn-ı Ahire aksâm-ı tarihiyesine müteallıktır.